

улазница улазница

ДРУШТВЕНА ПИТАЊА

УМЕТНОСТ

КУЛТУРА

КУЛТУРА

УМЕТНОСТ

ДРУШТВЕНА ПИТАЊА

улазница

časopis za kulturu, umetnost i društvena pitanja,
Zrenjanin, god. LIX, decembar 2025.
broj 271

ZA IZDAVAČA
Mile Kulačić

REDAKCIJA
Vladimir Arsenić (glavni urednik),
Mile Kulačić (odgovorni urednik),
Mića Vujičić, Goran Lazičić
i Vladimir Tot (tehnički urednik)

KOREKTURA
Dragana Sabovljević

КЊИЖЕВНИ

КОНКУРС

улазница

2025

КОНКУРС

КЊИЖЕВНИ

IZDAVAČ
Gradska narodna biblioteka „Žarko Zrenjanin“
Zrenjanin

ULAZNICA

Sadržaj

Saopštenje žirija Književnog konkursa **Ulaznica 2025**, 3

POEZIJA

Anja Marjanović: *U džepu gužvam papir na kom miruju talasi*, 7
Gorana Šarac: *Stvari nekada znaju da se inate, gelenderi, gramofoni, puške, vratovi, pletenice*, 11
Aleksandar Solomun: *Banat safari*, 17

PROZA

Anes Batilović: *Odmazda tijela*, 27
Mladen Vukšić: *Put do pakla popločan je dobrim željama*, 35
Lara Petrović: *Otvorena vrata*, 40

ESEJ

Predrag Crnković: *Kada smo to digli ruke od budućnosti?*, 47
Andrea Popov Miletić: *Prevenција zla i prepravljjanje istorije u romanu „Tko je taj čovjek?“ Borisa Dežulovića*, 62
Edi Daruši: *Zašto mase pristaju na samopokornost?*, 60

POHVALA

Jurica Ćorluka: *Uno di noi*, 107

SAOPŠTENJE ŽIRIJA KNJIŽEVNOG KONKURSA ULAZNICA 2025

Žiri Književnog konkursa *Ulaznica 2025* u sastavu: Ivana Bulatović, književnica iz Beograda, Jovana Koprivica, kritičarka iz Beograda i predsednica žirija te Vladimir Arsenić, urednik časopisa, sa zadovoljstvom je konstatovao da se povodom javnog poziva, objavljenog u maju 2025. godine, odazvao veliki broj autorki i autora koji su poslali preko 2000 radova. Radovi su stigli iz svih država bivše Jugoslavije, a raduje činjenica da su stizali i iz drugih država u kojima žive spisateljice i pisci koji pišu srpskim, hrvatskim, bosanskim, crnogorskim i makedonskim jezikom, primerice Austrije, Švedske, Nemačke...

Žiri je jednoglasno odlučio da nagradi sledeće radove:

Poezija

Prva nagrada: **Anja Marjanović**, Kaluđerica – *U džepu gužvam papir na kom miruju talasi*

Druga nagrada: **Gorana Šarac**, Bačka Palanka – *Stvari nekada znaju da se inate, gelenderi, gramofoni, puške, vratovi, pletenice*

Treća nagrada: **Aleksandar Solomun**, Zrenjanin – *Banat safari*

Proza

Prva nagrada: **Anes Batilović**, Podgorica – *Odmazda tijela*

Druga nagrada: **Mladen Vukšić**, Split – *Put do pakla popločan je dobrim željama*

Treća nagrada: **Lara Petrović**, Beograd – *Otvorena vrata*

Esej

Prva nagrada: **Predrag Crnković**, Beograd – *Kada smo to digli ruke od budućnosti?*

Druga nagrada: **Andrea Popov Miletić**, Novi Sad – *Prevenција zla i prepravljjanje istorije u romanu „Tko je taj čovjek?“ Borisa Dežulovića*

Treća nagrada: **Edi Daruši**, Elemir – *Zašto mase pristaju na samopokornost?*

Žiri bi hteo da pohvali priču **Jurice Ćorluke** *Uno di noi*, odnosno da je predloži za objavljivanje.

Nagrađeni radovi predstavljaju prilično precizan uvid u stanje književnosti na kulturnom prostoru srpskog, hrvatskog, bosanskog i crnogorskog jezika, kao i dobar deo poetičkih tendencija uočljivih među autorkama i autorima na književnoj sceni. Raznovrsni po svojim temama, a napisani sa zavidnim književnim umećem i uverljivošću, neki od njih i zaraznim humorom, ovi tekstovi su se iz mnoštva izdvojili ukupnim utiskom i zrelošću izraza. Posebno godi činjenica da Konkurs *Ulaznica* i ove godine promoviše nova imena, afirmiše mlade autorke i autore kojima je ovo put ka daljoj karijeri. Neki od nagrađenih su autorke i autori poznati književnoj i široj javnosti, što svedoči o značaju koji konkurs ima u književnom polju postjugoslovenskih država.

U svom ocenjivanju žiri je vrednovao isključivo kvalitet umetničko-jezičkog izraza koji je u nagrađenim radovima nesumnjiv. Organizatori se zahvaljuju svim učesnicima koji su poslali radove jer su pred žiri stavili veliki posao i odgovornost. Nadamo se da će konkurs i sledeće godine biti ovako bogat i uzbudljiv po pitanju broja kvalitetnih tekstova.

U Zrenjaninu, 18. 11. 2025.

*Za žiri Književnog konkursa Ulaznica 2025
Jovana Koprivica – predsednica*

POEZIJA

Anja MARJANOVIĆ

U džepu gužvam papir na kom miruju talasi

dok prolaze automobili
starice motaju duvan
na prljavim klupama

razularena centrifuga
para rubove
pohabane posteljine

prolaze oblaci u čekaonici
klinike smenjuju se
otečene žene čije bebe

s e v
k k e
i s n
c n c
i i e na
r n
a a
j l
u p

ekg zaspisu.

Sveštenik je savetovao
pronadite smisao
u svakom danu

ratujem za mesto
naše bele posteljine
na zajedničkom kanapu
za sušenje veša

proseđa veštica
iz stana preko puta
presekla ga je
šivećim makazama

zovem policiju
molim sačekajte!
ravnodušan glas
dežurnog službenika

opet ona ludača
sa posteljinom!
brišem istoriju poziva
hladim obraze na snegu

otresam nabubrele
uzvičnike sa jezika
guglam
novi hobiji za žene

više neću prati posteljinu
na nju čistu spuštati knjige
koje čitav dan premeštam
po prljavim stolovima.

Osušene biljke

u hodniku bez prozora
poprimaju oblik usana
tvoje majke
i krive se u zgrčenu duž
dok otac krcka orahe
nad usisanim tepihom

osušene biljke
u hodniku bez prozora
oponašaju položaj kičme
tvoje trudne žene
dok pogrbljena skuplja
suve grane za potpalu

osušene biljke
u hodniku do prozora
najbrže te podsete dok
žene pored tebe venu
nikada ne nalaziš
prave reči.

Arizona, Holivud i još na nekim mestima

(za Šeron Tejt)

Zemljotres klati citrusna stabla, mlečne zube uzavrele zemlje. Gušteri gmižu uz kameni zid. Kandžama se pridržavaju za naradžasto nebo. Rez. Režiser zadovoljan.

Glumica se isteže na usijanoj trambolini. Sunča se na krovu američkog terenca. Na prašnjavom staklu beleži spisak mesta na kojima se ne umire. *Kuće sa prostranim tremovima. Letnji bioskopi. Ljuljaške. Holivud.*

„Stvari nekada znaju da se inate, gelenderi, gramofoni, puške, vratovi, pletenice”

Na mestu gde sam prvi put
Napadnuta
Danas stoji znak na kome piše
Taxi boat, rent a boat
Vožnja do ostrva pet eura
Prošlo je više od
Dvadeset godina
Sedimo na molu
Noge nam vise skoro do vode
Prvi put na pecanju
Sin i ja
On pravi kuglice od hleba
Na mom vratu je stegnuta šaka
Leđa oslonjena na kameni zid
Ruka koju ne želim
Dodiruje moje telo
Dečak ima milion pitanja
O ribama, ježevima
Rakovima
Ne zna da mene jedan
Upravo steže za vrat
Odgovaram mehanički
Ne skidajući pogled sa znaka
Taxi boat, rent a boat
Vožnja do ostrva 5 eura
Vidi onu veliku ribu mama
Hajde da upecamo baš nju
Počinjem da trčim
Bežim od čoveka na beloј vespi
Može da me stigne

Ali ne želi da me uhvati
Zabavlja ga moj strah
Mama mogu li da bacim sav hleb u vodu
Mama je l' ima ovde jegulja
Mama
Maamaaa
Molim
Upecao sam je

Sarajevo

Na Zemaljskom muzeju
Nema plakata
Koji podsećaju na opsadu
Elegantni font nas poziva
Da pogledamo nešto o
Vladaricama Balkana
Noću u tišini
Ne mislim na zujanje granata
Rafale i zvuk snajpera
Hodamo poznatim ulicama
Obilazimo okupljene turiste
Svi gledaju u pod
Vodič mlati rukama
Upire prst u brda
Zamišljam kako bacam
Tek isceden sok od nara
O asfalt
Praveći neki srećniji cvet
Samo za nju
Ovako punu života
A ona se smeje
Pita me gde je
Vječna vatra
I ne sluteći da gori upravo ovde
Ispod njenog kišobrana

Avgust

Pronađimo kafanu
Gladne smo i valja nam nazdraviti
Put nije bio iscrpljujuć
Ali život jeste

Pronađimo plažu
Tela nam vrište za slobodom
Trebamo voda da ugasi ovo
Što se rasplamsava u nama

Pronađimo krov
Da legnemo i gledamo u nebo
Najavili su perseide
Nekog od ovih dana

Pronađimo jedna drugu
Kad se najmanje nadamo
Jednog avgusta
Što zauvek ostavlja trag na koži

Te si noći umro devet puta

Prvi put kad si me ugledao
Drugi put kad su ti rekli
Pridi joj sama je
Treći put si umro
Kad sam ti rekla da
I odmah zatim četvrti
Dok sam taksisti govorila adresu
Ušla sam u stan i skinula šminku
I tačno tad si umro peti put
Šesta i sedma smrt
Pogodile su te
Iznenada i jako
Bio si glasan i telo ti se treslo
Sa osmom smrću si osvanuo
Deveta te smrt zadesila
Dok si pešačio do kuće
A ja sam se ostala da ležim
Protegla se kao mačka
Prigrllila svojih novih devet života
I mirno utonula
Nazad u san

Upotreba noževa u borbi za rodnu ravnopravnost

Ima li u ovoj kući barem jedan oštar nož

Čujem svoju majku

Kako izgovara tu rečenicu

Svaki put kad se latim noža

Koji ne seče kako treba

Ona nikad nije oštrila noževe

To je bio muški posao

A otac često nije bio kod kuće

Pa smo živeli tako

Tupi

U nekim su drugim kućama

Noževi bili oštri

Skoro kao muški pogledi

Ponekad se brinulo o modricama

Ali bar o noževima nikad

Tako je vremenom

Za mene

Naoštren nož

Postao simbol nezavisnosti

Bez čekanja da se neko vrati

Bez modrica

Bez ičega

Osim slobode

Banat safari

Volim kad sedneš u moja kola
i krenemo sporo
skoro bez gasa
Banat je ravan
gledamo polja
gledamo spolja
ka iznutra
Sve menja oblik
život se menja
promiču slike
forme su druge
Samoposmatranje
samo posmatranje
uvidi
oblaci
ko brze pruge
Odmiču gradovi
prolaze ljudi
prolazi vreme
i nema tuge
Nadolaze reke
sećanja
mostovi
U vožnji se otvaraju
nevidljivi prostori
Pričamo

Delimo ovaj
bljesak
trenutak
To je naš kutak
u vremenu

Volim te

Znaš da se znamo
iz kosmičke prašine
u vožnji ravnicom
vide se
daljine

Film

Pedale
žbice
obodi grada

U korpi
dete
vozim
i gledamo
mrtve ptice
između zgrada
Točkovi klize

Objasniti klincu
šta je to smrt
nije nimalo *easy*
(Aj sebi objasni)

Život je film!?

Svetla na meni
kao na setu
kamera ide
vidim
ptice u letu

Pogledaj gore
kažem

Pogledaj gore

Choose life

Život je baba

Ispred moje zgrade
živi siva mačka
i čuje se
cvrkut ptica
Rano izjutra
Mirišu mekike
iz kioska prekoputa
Kiosk u senci je
reminiscencije
Miris me vraća
u babinu
kujnu
Ja čujem cvrkut
masti
iz tiganja
kokošku sa panja vidim
osećam glad
Ne kupujem mekike
jer ne smem pšenicu
ne smem ni masno
ne vari stomak
A miris i dalje volim
ko babu

—

U svojoj kuhinji
spravljam variva
i varim sprave
u slobodno vreme
pušim džointe
od hajdučke trave
Dok svi spavaju
kuvam žitarice

i pečem proje
od heljde i spelte
imam medicinske dijete

–

Imam dva d(j)eteta
i imam ženu
žena ima mene
i dva d(j)eteta
ali nema vremena da kuva
ko baba
u letnjoj kuhinji
Puno je posla za savremenu ženu
moja žena radi dva posla
Kapitalizam gura feminizam
Ekonomija ne sme da trpi
Mi imamo dil
Svi kuvamo
radimo
peremo
čistimo
peglammo
keš

–

Puno je posla za savremenu ženu
i za čoveka
Puno je umora
nedostaje humora
Uvek se kasni

–

Biznisi
deonice
bankomat
igraonice
obroci
računi
friz se prazni
puni

supermarketi
hipermarketi
online poručivanje
kese i paketi
rasporedi
vožnje
treninzi
vrtići
juri se u školu
peru se zubići
Žurimo
—
Ispred moje zgrade
živi siva mačka
Ona nema tih muka

Ja sam indijanac

Ja sam indijanac
Ja sam rođen u plemenu
Tri kuće jedno dvorište
Polje i lovište
Porodična utvrda
Oslonac i skrovište
Selo

Ja sam indijanac

Moje pleme je prađed poveo iz Bosne
ravno u Banat
Iz nemačkih štala su đedovi
izvodili grla i učili zanat
U mom porodičnom stablu
žene
bile su tek neko
ko je to stablo trebao razgranat'

Ja sam indijanac

Ja sam indijanac iz patrijarhata
I vezan sam za babu
I dedu
Majku, oca i brata

Ja sam indijanac
i moj stari ne voli kad kažem da smo pleme
Al' me reči vuku

Jer ja sam indijanac
i tako se kaže
za nekog ko je malo
na svoju ruku

PROZA

Odmazda tijela

Nemam krupne radosti. Nemam ni sitne, već samo one koje svijetu prećutkujem jer ne želim da objašnjavam zašto u životu nemam previše toga što mi znači.

M. je jedini koji me prihvata, možda zato što nas dijele dva mora i jedna davna prošlost.

Odavno ne znam kako izgleda.

Nismo mladi.

kasno jutro, 2020 AD

Dragi moj,

Dvadeset prvi vijek je, a ja ti pišem već ko zna koje pismo jer je internet ovdje i dalje jako loš, ali i ti to voliš; barem pisma liče na naše prve susrete i ono vrijeme koje ne znam da li si ikada neposredno živio.

Dobro sam. Doručkovao sam puding od riže i hladni žele od breskve, sad ti pišem, a onda ću prošetati do pošte i malo slušati more dok mi ne dosadi, pa krenuti nazad. Voda nije za kupanje – izlila se neka hemikalija pa su posvuda oni znakovi zabrana.

Ne dešava se ništa posebno. Uglavnom šetam pored mora, još pomalo prevodim, a više čitam nego što prevodim jer sam zaboravio mnoge riječi koje sam znao dok smo radili zajedno a onda odlazili na projekcije filmova, kad sam prvi put vidio da u dvadeset osmoj godini sijediš i rekao ti da će to s godinama jačati. Sad si sigurno zatvorio krug, pa ti je kosa ili siva ili farbana, ali vjerovatno i dalje s istim zaliscima koji su srcoliko išli ka tjemenu.

Ovih dana mi često padaš na pamet jer vazduh miriše na so, borovinu i kese sa ledom koje si stavljao na čelo kad te je ovdje uhvatila sunčanica. Nije neki povod da te se sjetim jer ti je odmor na kraju presjeo, ali pamtim svaku tvoju riječ o arhitekturi odnosa među ljudima. Kasnije ću i shvatiti da sam se, na tvom temelju, i oženio i razveo, a da si ti ostao ispod, u njemu.

Šta se dešava kod tebe u birou? Znam da si pominjao onaj veliki projekat, ali to je bilo prije tri godine.

Piši mi sve,

M.

M. je prevodilac. Stari kov. Glosar, rječnik i imerzija u jezik. Upoznao sam ga na posve neobičan način kad se javio da za honorar prevede roman sa grčkog na osnovu kog smo radili arhitektonski plan rizorta za jednog stranog klijenta. Kasnije ćemo se zbližiti. Danju smo šetali, noću pričali o visinama i dubinama čovjeka, a jutro smo dočekivali iznureni. Upaljenih mišića smo jedva ustajali iz kreveta. Onda se oženio i odselio i slabije smo se čuli. Čak smo se i udaljili.

Šturo sam mu odgovorio. Drukčije ne znam. Nemam šta ni da mu odgovorim osim da sam dobio lijep novac za taj projekat. Pohvalio sam puding od riže i pitao ga za recept i najavio posjetu čim budem mogao. Ostalo nije ni bilo toliko važno.

Prošle su tri sedmice.

sredina sutona, 2020 AD

Najdraži N,

Danas sam išao na buvljak i kupio bakrorez u obliku maske, škorpiona u ćilibaru i stari dvogled iz tridesetih (pod uslovom da sam to dobro razumio jer prilično rđavo govorim ovaj lokalni dijalekt, onda sam učio standardni, a on je odveć zvaničan). Sve je to koštalo nešto sitno, recimo jedna papirna i dva novčića. Onda sam sjeo na terasu i odigrao partiju šaha sa komšijom sa sprata ispod mene.

Kad je izgubio treći put zaredom, ljutito je prevrnuo šahovsku tablu i otišao, mrmļajući psovke sebi u bradu, a ja sam onda ustao i propržio ribu da je kasnije stavim u marinadu. Dok cvrči na električnom roštilju u kuhinji, ja sam upalio štopericu i sad pokušavam da završim ovo pismo prije nego što krene da zagorijeva.

Šta misliš, ko je brži? Ja ili mrtva riba?

Ima nečeg jurodivog u takmičenju sa mrtvima – njih je Bog sakupio, nalezao, njih na hiljade svakog sata, svi se drže za njegovo čelo da mu ne skliznu niz nos, da ne otplivaju – pod oko – poduboko, kao što ja plivam u gustom moru i pljućkam travu koju je ono izbacilo na površinu, dok mi u susret ide otac sa sinom kog uči da pliva, a ja pljućkam sve jaće pa jedna travka odleti ocu u kosu, pa mu onda kaŹem da je mogla u oko, a on me psuje, pred djetetom, pa ja brzo izlazim na obalu i tu mi se odmotava tkanina koju sam stavio oko struka i ostajem gô, ali ja nastavļjam, sve uz stepenice plaŹe do magistrale gdje mi stoji bicikl koji ću tako gologuz uzjahati i protutnjati gradom.

Brži sam od ribe na roštilju, ona je zarobljena, razvućena po ploći, nema gdje da ode, a ja uvijek mogu, barem da obigram krug oko nje dok je struŹem sa roštilja i ubacujem u ćiniju sa marinadom, brži sam iako je ona mogla da se ugljeniše i gotovo potpuno promijeni agregatno stanje pa se tako oslobodi.

Ne bih te mnogo žalostio pričom o svom zdravlju, ali želim da znaš, da ove mrlje od mastila i ponegdje nečitljiv rukopis, znače da me zglobovi ruku izdaju. Neka antitijela koja ih napadu su visoka i doktor mi je propisao veću dozu imunosupresiva.

Neko bi ovdje mogao da nastrada jer su u naselju krenuli da se okupljaju neki sumnjivi tipovi. Nisam najbolje razumio kakvi, ali bolje i da ne znam.

Šta si ti radio ove nedjelje?

Tvoj,

M.

P.S. Šaljem ti rezervni ključ od kuće. Smatraj to pozivom da mi dođeš kad god poželiš.

Volim kako se M. izražava. Uvijek bi mi zaigralo u grudima dok čitam šta piše. Tada smo o svemu što pominje u pismima razgovarali naširoko. Glas mu je bio slobodan i zvonak. Njime me je uspavao i u noći prije vjenčanja na koje sam uredno i otišao. Supruga mu je znala samo za momačko veče. Govorio je dugo kad god bismo se sreli. Ja bih klimao glavom da ne pokvarim te lijepo sročene istine, a on bi onda spustio ruku preko moje i uvijek me molio da čuvam svoj oštar um i pažljivo uho. Onda bi ga pažljivo poljubio, kao da želi da ga time nekako zaštititi.

M. je fasciniran smrću. Smatrao ju je lijepom, ali je uvijek govorio da je lijepa samo ako nije surova, a mlada ako dođe do neke pedesete godine. Napisao sam mu da sada vjerovatno ne smatra da je smrt pretjerano mlada. Takođe sam zaključio kako je sigurno brži od mrtve ribe, ne jer je moćniji, nego jer on ima mnogo načina da je nadvlada. I uspio bi u svakom od njih. Uspio bi i bolnih zglobova jer ih riba uopšte nema. Zamišljam njegov smiješak.

Odgovorio sam mu još i da sam išao na večeri besjede i da sam siguran da bi se i njemu dopale, jer je tema, **Tamna noć duše** bila sasvim naša. Rekao sam mu da vjerujem da se ona može desiti i više puta u toku života. I da je svaki put epizoda drugačija.

Mislim da sam zaboravio boju njegovog glasa. Sada samo naslućujem kako zvuči.

tegobno podne, 2020

Dragi N,

Baš mi je drago da ti puding od riže zvuči zanimljivo. Šaljem ti sastojke uz ovo pismo, na zasebnom papiru, da uštedim ovaj prostor za tebe i mene.

Prekjuče sam išao na svjetionik. Nisam bio odavno, otkad sam se razveo, a sada vidim da i ne mogu jer me zdravlje ne služi toliko dobro. Kad sam stigao na uzvišenje uvale u kojoj se nalazi, počeo je neki prohladan vjetar koji je zvečao kroz pusti beton svjetionika, a ja sam razmišljao o tome koliko sam se otuđio i odrodio od tebe kad sam prvi put kao svjež oženjen došao ovdje. Moj brak je bio lijep, ali mu je nedostajalo ono što sam prije njega imao; ono sitno dodirivanje stopala u postelji, žeravice očiju u mraku i ona dalekovidna prećutnost kad jedan od nas progovori, a drugi kaže „pa, tako i jeste“.

Pominjao sam ti tada da ću ostati ovdje jer je besmisleno da se vraćam i ponovo selim i počinjem ispočetka, kad već nisam tako mlad i sasvim slobodan ni sada kad sa mnom niko ne živi. Kad sam odlazio, rekao si mi da ne sumnjaš da ću naći način da zavolim svoj novi život i pored toga što nećeš biti toliko utkan u njega, jer među ljudima uvijek postoji ta jedna najmanja stvar kod koje mogu da se pronađu. A ja zapravo mislim da sam preživljavao sve ovo vrijeme, samo zato što su naše godine bile jače od onog što će zakopati arhivska dokumentacija matičara a onda i suda.

Napravio sam – i razvio – po starinski, jednu fotografiju svjetionika koju ću ti takođe ubaciti da postaviš u dnevnu sobu, kao tajni spis o zagrljaju koji nije smio da traje, a ostao je, u svoj izolovanosti, kao vrh tornja svjetionika, življi od prenakićenih čestitki koje sam mjesecima kasnije dobijao od raznih ljudi.

Zato ću večeras, čim dođem iz pošte, staviti masku od bakroreza da sakrijem lice koje si posljednji put vidio, uzeti dvogled i njime proučavati škorpiona u ćilibaru da se prisjetim naše prošlosti koja je ostala u žutoj izmaglici, s obrisima koji su i dalje bili dovoljno strastveni da poput žaoke probiju slojeve kože i podsjetite me da sam sa tobom bio tamo gdje kasnije neću stići ni sa kim.

Pošalji mi u odgovoru svoju skoriju fotografiju. Želim da vidim da li i dalje imaš jamice na obrazima koje se naprave dok gledaš u objektiv.

*Uz (ne)prolaznost,
M.*

Jezik mi se ukočio. Čitao sam ovo pismo iznova i iznova. Svaki put bi oživjelo nešto novo. Blag pritisak laktom u rebro dok traje predstava. Šešir od slame kojim mi sakriva lice dok idemo sa plaže. Vjenčanica koja mu se nije dopala. Klimanje glavom matičaru. Nevoljno „da” jer je morao da se oglasi. Aplauz od kojih su mi bridjeli dlanovi. Dani u lijenoj svakodnevicu prije toga. Onda mi je bilo čudno zašto mi tek sada odgovara receptom za puding. To je on, ipak sam pomislio. Nije uvijek hronološki oivičen.

Htio sam da ga iznenadim. Vjerovatno su mu dani previše ličili jedni na druge i zato se stalno prisjećao naše prošlosti. U danima koji će uslijediti, isplanirao sam put. Bez najave. Da samo banem i barem nakratko vratim svu prepisku u stvarnost.

Kada sam stigao u njegovu kuću, vrata su bila zaključana. Prašina na stolu terase. Bicikl bez sjedišta. Sve je neobično.

Otključavam vrata i ulazim. Ne zatičem nikog. Na stolu – moja pisma, uz račune za struju. Neotvorena. Marinada u tegli u kuhinji. Čekam ga u kući tri sata. Ne dolazi.

Shvatam da pisma nisu stizala na vrijeme, ali to nije bilo ni važno, jer su sve misli bile naše i bilo je svejedno odakle krenuti.

U dvorištu zatičem komšiju sa sprata ispod, koji mi saopštava da je M. umro prije nekoliko mjeseci, od komplikacija. Komšija je kratko rekao: pneumonija.

Iz kuće sam uzeo njegovu svilenu maramu za sako i mirisao je gotovo cijelim putem u povratku. Nekoliko puta sam zamalo povratio od naleta suza.

Kad sam došao u stan, u hodniku, u sandučetu je stiglo još jedno pismo, zatrpano na dnu flajera koji me pozivaju da spoznam Boga. Otvaram ga već na vratima.

uz ručak od juče, 2020 AD

Dragi moj N,

Mislim da ćemo uskoro morati da pređemo na video-pozive. Ruke me više gotovo i ne služe, ali ćeš sada moći da mi vidiš lice i omiljeni kutak u ovoj oronuloj kući na moru.

Ovo je vjerovatno posljednji put da ćeš mi vidjeti svjež rukopis i izvini zbog toga.

Odmazda tijela je ipak jača.

~~Nikada nisam prestao da te volim.~~

M.

Napisaću odgovor na poledini i poslati ga. Pošte i danas kasne sasvim dovoljno da mogu da uživam u dopisivanju sa mrtvim čovjekom.

Nikada nisam prestao da ga volim.

Put do pakla popločan je dobrim željama

Dotični vrag samo je sjedio nasred stola i gledao me nasmijano uopće nije crven kako ljudi misle.

Sav je sjajan i gladak kao ograda u hotelu cipele su mu skroz nove crne visoke do članaka izgledaju čvrste i lagane nimalo blata ni prašine na njima. Drago mi je da smo se upoznali kaže a uopće se nismo upoznali ruke je prekrizio na prsima svi su mu prsti jednake duljine.

Rekao je reci želju a ja sam imao samo jednu želju ali vrata se više nisu mogla otvoriti pomislio sam šta je tu je kad već ne može drukčije.

Navedeni je opet ponovio svoje dotično pitanje ne znam zašto ponavlja nisam star i zaboravan možda se njemu negdje žuri.

Je li opet ista priča pitao sam ga a on je slegnuo ramenima i rekao ista.

Tri želje ta priča je li a on kaže nisam ti ja ribica.

Jedna želja. Ali svaki dan jedna želja. Kako to pitam ga nisam nikad čuo za to. Imamo božićnu akciju kaže smije se. Pa nije Božić kažem ima još puno mjeseci do Božića. Vidim da ne znaš što je vječnost kaže on.

Slušaj Đuro počne on a ja mislim nisam ja Đuro ja sam Vili Đuro mi je brat.

Nisam mu ništa rekao da ja nisam svoj brat nego sam ga pitao što ću sad. Košulja mi se stegnula oko vrata kao da je nečija ruka drži i još lijepi mi se za leđa a o hlačama da ni ne govorim radije bih sad bio u šumi i brao gljive.

Tako on kaže da ću dobiti po jednu želju svaki dan ali moram dobro poštivati pravila jer ako ne budem uzet će mi dušu.

Trebaš samo naglas izgovoriti želju i što zaželiš to ćeš dobiti kaže i smiješi se ne sviđa mi se to kako se smiješi.

Samo jednu želju u jednom danu kaže opet.

Zašto moju dušu pitam ga a on kaže eto tako.

Nisam ja savršen nema moja duša ništa posebno nisam nikad bio najpametniji u razredu kaže on vidim rekao sam dušu a ne glavu.

Što je to s dušama što će ti moja zar možeš nešto s njom napraviti a on kaže ne mogu. Zašto onda pitam a on kaže tako volim ih sakupljati i opet se smije.

Isprve nisam primjetio a sad vidim da nema nijedne stolice baš sad bi mi dobro došla jedna.

Kaže on bolje bi ti bilo da jedno vrijeme ne ideš u planinu brati gljive ne valjaš mi mrtav.

Koliko je dugo to jedno vrijeme pitam on kaže do kraja života.

Do kraja života gljive ili želje pitam a on kaže i jedno i drugo dobro ali nije stvar u gljivama.

Koja su ta pravila pitam a on kaže smiri malo puno pitaš kao da smo u kinu pa mu smetam.

Samo je jedno pravilo ne smiješ više nikad ući u moju kancelariju kaže i uhvati muha sa dva prsta a nisam ni čuo da je zujala naokolo.

Gleda je pa gleda mene pa opet pogleda muha pa je proguta.

Ne trebaš se brinuti neću te zaskočiti iza nekog mračnog ugla kaže i smije se vidim mu cijela usta meni ništa nije smiješno.

Samo pazi da ne prođeš kroz portal u prostoriju u kojoj se ja nalazim i sve će biti kako želiš kaže i ne pitaj me odmah koji portal kaže to će biti obična vrata samo što na njima piše Azazel d.o.o.

Koji ti je taj Azazel pitam nije to tvoja briga kaže.

Spremi se sve počinje u ponoć kaže vjerujem da ne misli da spakiram kufer.

Kolikim slovima će pisati to pitam a on kaže hoćeš li i muzičku želju dobro sviram violinu.

Pita pristaješ li na dogovor ja kažem nisam znao da mogu birati on kaže ne možeš samo me zanimalo što bi rekao da možeš i smije se.

Kad me sljedeći put vidiš neće ti biti drago kaže nije ni ovaj put bilo kažem.

Mogu li sada ići pitam on kaže izlazi iz kancelarije a vrata se sama otvore.

Ne znam što bih mislio i nemam pojma kad i kako sam izašao iz zgrade sjeo sam na klupu kraj gospođe koja je mahala rukom oko sebe i svog sendviča koliko muha kaže pa nije još ljeto.

Sjedio sam tako neko vrijeme ne znam koliko čini mi se dugo gospođa je otišla i bacila sendvič u kantu.

Nisam znao što sad tako sam napravio prvu veliku promjenu dao sam otkaz u šumariji mislim da mi njihov novac više neće trebati sve što trebam raditi je biti oprezan i imat ću sve što poželim a u šumariji sam trebao biti oprezan za puno manje para.

Kad sam došao kući sjeo sam na kauč i gledao u zid pa na sat pa u zid pa na sat kad će više ta ponoć. Sjedio sam i pokušavao zaspati čak sam i uključio televizor ali nije pomoglo a što ako me prevario.

Nekoliko puta mi se učinilo da sat ne radi možda bi bilo najbolje da vrijeme stane i da sve ostane ovako kako je sad možda je ono samo neki zafrkant. Provjeravao sam sve satove u kući dok i na najsporijem nije prošla ponoć da budem sto posto siguran. Kad je došla ponoć shvatio sam da nisam ništa jeo od jutros i da mi se još ne spava.

Dakle to je sad to pomislio sam i poželio naglas sendvič od bijelog kruha šunka plus sir ementaler plus krastavci plus majoneza više majoneze baš kao da naručujem. Pa sam pogledao u frižider ali nije bilo ničega nije bilo ni na stolu sve sam pretražio pogledao opet u frižider i ništa od sendviča stvarno i ja svakome vjerujem.

Kvragu i sendvič pomislio sam još bolje ovako i otišao u krevet odjeven samo sam bacio cipele okrenuo sam se na bok i gurnuo ruku pod jastuk kao što inače spavam i zabio prste ravno u majonezu o jebemti.

Sutra sam „naručio” gajbu Coca-cole ali bih ostao gladan da nije ostalo nešto jaja u frižideru nisam trebao tako brzo dati otkaz trebao sam bar pričekati plaću.

Ostatak dana sam se samo vrtio po stanu bilo me strah izaći nisam vidio piše li nešto s vanjske strane vrata a nisam siguran računa li se kao prolazak kroz vrata kad prođem kroz okvir vrata bez onoga šta zovemo vrata nije mi ostavio uputstva. A šta ako je to napisano na vratima prozirnom bojom pa se jedva vidi a šta ako je skroz sitno ili arapskim slovima a šta ako ovo a šta ako ono osjećam se ko neki detektiv ali se ne osjećam nešto puno pametniji samo mi sva vrata idu na živce najradije bi živio u šatoru ko onaj neki bik koji sjedi u šatoru.

I tako par dana mi je prošlo drukčije ali problemi se stvore i tamo gdje ti nikad ne bi palo na pamet da bi ih moglo biti pa sad u spavaćoj sobi imam svih dvanaest manekenki sa kalendara kao iz garaže staroga Luke svađaju se šmrču i kišu jer nemaju ništa za obući.

Sljedeći dan su isključili struju jer mi to nije bilo na popisu želja više nisam mogao izdržati izašao sam vani i šetao i razmišljao dok nije pao mrak a onda sam zvao majku da me pokupi jer sam otišao daleko. Rekao sam ne idem više kući vozi negdje samo nemoj na sajam namještaja previše je vrata tamo a ona je rekla kad ćeš položiti vozački vidi kako je Anđelkin Nikola dobar mladić bit će nešto od njega.

U petak sam poželio biti bogat i imati veliki hotel sa zlatnim lusterima i vodoskokom a u subotu sam poskidao sva vrata sa soba jer me umorilo pregledavati svaka vrata u hotelu koji ima tisuću soba.

A onda sam sutradan rekao majci da poželi sebi neku kuću jer sam vidio da tako nogometaši rade pa sad ima svoju TV kuću pa ona Anđelka i Mira sjede pred kamerom i pričaju o čemu god im se priča obučene u zlatno i zeleno i na svaki parni sat me pozdravljaju i pokazuju moje slike kad sam bio mali bolje da ne kažem kako se emisija zove.

Poslje toga sam otišao u Vegas i shvatio da je to glupo jer mogu imat Vegas samo za sebe nakon jednog dana tamo shvatio sam da mi ne treba i da sam dobro napravio što sam i to vidio a i nemam živaca spavati u tuđem hotelu što ako mi preko noći netko zamijeni vrata.

Još par ovakvih promašaja i već ću početi razmišljati o miru u svijetu ali prije toga imam još par želja Bog je prvo sebi bradu stvorio.

Istu večer ispred moga hotela su se nacrtali novinari a između njih srebrni Rolls-Royce čuo sam da je taj najljepši i najskuplji dug je poput autobusa. Šofer obučen kao Napoleon stajao je s kapom ispod pazuha naklonio se i otvorio vrata djevojke viču moje ime a fotoaparati bljeskaju kao pred oluju sve sam se ogledao hoće li početi kiša.

Sic je bio prekrasan od prave kože ali nije škripao nego je bio mekan kao duša a između sjedala je bilo više mjesta nego u mome stanu nije mi bilo jasno kako.

Šofer je ušao i sjeo rekao je jeste li za šampanjac gospodine i nasmijao se podsjetio me na nekoga o jebemti.

Kako sad to pitao sam ga a on je rekao vrata Đuro sve ti piše na vratima a ja sam rekao pa ovo je auto nije kancelarija. Ovo je moja kancelarija ne mogu vas ja sve običi pješice rekao je i nasmijao se taj se stalno smije a ja sam mislio hoću li mu sad reći da nisam Đuro.

otvorena vrata

Ona je imala, po njemu, užasnu naviku koju je on stoički trpeo. Naime, stalno je za sobom ostavljala otvorena vrata od ormana, kredenca, frižidera, čak je i fioke ostavljala izvučene nakon što bi nešto uzela, viljušku na primer. Bilo je dana kada se probijao između otvorenih visećih elemenata u kuhinji ili sudarao sa suprotstavljenim vratima kupatila i tuš-kabine. Više puta je razvalio kuk od izvučenih fioka. Ponekad je morao da zatvori bar dvojna vrata od ormana samo da bi stigao do kreveta. Nije joj prigovarao. Posle onoga što su prošli nije imao srca bilo šta da joj kaže. Jednostavno je išao za njom i činio ono što je trebalo da se uradi nakon što se otvore vrata. Moraju biti zatvorena, inače ne bi ni postojala, mislio je dok je vreme prolazilo u ritmičnom ponavljanju.

Nekada bi ona otišla u dečiju sobu i jedino tada zatvarala vrata za sobom. Dešavalo se da u sobi bude danima. Nije znao šta da radi dok je bila unutra. Vrata su već bila zatvorena. Probao je da namerno ostavlja otvorena vrata od ormana u spavaćoj sobi ili izvučenu fioku nakon što bi uzeo kašičicu za čaj, ali nije bilo uspeha, refleksno je zatvarao za sobom. Nikako nije bilo isto kao kad bi ona prošla stanom i pootvarala sva vrata na ormanima ili kredencu. Žudeo je da ponovo zatvara za njom.

Pokucao je na vrata dečije sobe dok je bila unutra.

„Mogu li da zatvorim vrata kada izađeš?“, tiho ju je upitao dok je stajao ispred.

Ona je otvorila vrata i rasplakala se.

pre nego što dođu deca

Posmatrala je njegovo telo od pasa naniže – golo, usahlo, prozirno. Koža mu je visila sa butina zgužvana kao krpa, a kosti su štrčale. Telo ga je mesecima izdavalo na ponižavajući način. Tešila se da nije bio toga ni svestan. Ležao je na krevetu, gledao okolo i mrmljao sebi u bradu.

Dok su bili mladi, znala je da strepi od njega, velikog i moćnog, a sad ga je brisala kao bebu prelazeći vlažnom maramicom preko razređenih dlaka i mlitavog uda. Nervirao ju je svojom potrebom za redom u kući i tihom tiranijom zatvorenim vratima. Nikada nije osetila žudnju s njim ili zaječala od zadovoljstva kao žene iz filmova. Slušala je kako dahće i hući joj u uho uz ritmičnu škripu dušeka. Brzo bi sišao s nje, zadihan, i nastavljao da spava. Ona bi otišla u kupatilo, obrisala ga sa bedra i podsetila se da je utorak, da je mirna do subote. Ili da je praznik, Nova godina, Dan žena, pijani izlazak sa momcima u kafanu, unapređenje na poslu ili je želeo novo dete. Gledala je u taj isti deo njegovog tela prekriven bebi puderom da se ne ojede. Punio je pelenu ili prljao čaršave. Ličio je na tek rođenu životinju, izboranu i ružnu, kojoj nikad nije izraslo krzno. Pitala se šta bi bilo da je popustila pred napadnim pokušajima kolege sa posla, možda bi s njim bilo drugačije. Možda bi o tome pričala s drugaricama.

Uzdahnula je i pomazila ga po dlanu. Uzela mu je ruku i spustila na svoje grudi. Otkopčala je košulju do kraja i stavila njegovu šaku na голу dojku, mlitavu kao i on. Ništa se nije dešavalo. Ni u njoj, ni na njemu. Stisnula je šaku, a dojka se prelila iz njegovog sićušnog dlana. Pomicala je njegovu ruku preko druge dojke i spuštala je niže, na svoj stomak, mekan i obao, jedino što je na njoj još imalo neki oblik. Dok je ležao raširenih nogu, ograđen kukovima, njegov stomak

je bio ulegnut kao jarak. Iznenadila se sopstvenom željom. Skinula je odeću sa sebe i legla gola pored njega. Zagrlila ga. Mirisao je na znoj i bebe. Polako je spustila svoju ruku na njegov napuderisani ud. Ležali su tako neko vreme, mirni oboje. Disali ujednačeno. On ju je pogledao a u očima mu je videla paučinu, kišne oblake i daleku vodu. Mrtvo more.

„Ajde, da te obučem,” rekla je tiho. „Uskoro će doći deca. Da te ne vide ovakvog.”

Obrisala je oči i zamenila mu novu pelenu. Dok se oblačila, učinilo joj se da se možda osmehnuo.

smrt ju je samo dotakla po glavi

Komšiji je izgledala čudno kada je došao po jaja ujutru. Hteo je da je vodi u Hitnu. Rekla mu je:

„Sinoć je Mesec pao na mene i zabio se u levo rame. Bol je prosvirala kroz kosu kao prsti kroz harfu. Pet oktava anđeoske muzike mi je napunilo oči suzama.”

Ubrzo je došao njen sin. I on je hteo da je vodi u Hitnu. Rekla mu je:

„Sunce je bilo živo, osećala sam vatru u grudima. Užareno kamenje sam bacala na travu. Do uveče je ostala samo jedna žigica.”

U Hitnoj su blještale petunije, buka je bila kao glavobolja. Mladić u belom joj je okretao ruke, tražio modro korenje, pritiskao oklop. Rekla mu je:

„Tvoju nežnost sam osećala kao riba more. Noć me talasala dok sam plovila niz tvoje ruke. Oči su ti bile Severnjača.”

Zažmurila je i videla ringišpil. Okretala se brzo i visoko. Smejala kao dete na vašaru. A onda je debeli brka iz biletarnice rekao dosta. Ugasio je sva svetla i muziku i sve je stalo.

Ujutro su došli pas i mačka. I kokoške su došle.

Nosile su jaja da ih očisti i spakuje, ali niko više nije bio tu.

ESEJ

Kada smo to digli ruke od budućnosti?

Nikada ne bih umro zbog svojih verovanja, jer šta ako sam u krivu?! – Betrand Rasel

Iz groba oni oblikuju naše živote mnogo više nego dok su bili živi! – Kostika Bradatan¹

Sažetak i namera

Nameravam da ušniram četiri pertle u ovom eseju: (1) mrzovoljno odbacivanje decentralizacije kod Slavoj Žižeka, (2) vapaj za empatijom kod Kristofera Norisa u eseju „Kud se dede solidarnost?” u *Sosiolodži Žurnalu* nevjorškog državnog koledža (preneto i na sajtu „Nova Atlantida”), (3) pitanje koje je glumac Valas Šon uputio Noamu Čomskom u jednoj epizodi čuvenog podkasta gradske biblioteke Njujorka i (4) jedan mogući koncept moga ličnoga žrtvovanja, jer: valja spasavati čovečanstvo, neka ide život.

*

Dok pandemija nije unela sveopšti strah i naterala nas da se najpre zaključamo u stanove (ako imamo krov nad glavom), a potom da sve šutkajući se u dupence s radošću damo da nam se otfikare slobode i da pristanemo na kovid-*ausvajse* i da se bockamo neispitanim vakcinama – da ne bismo propustili svoja letovanja, kafanisanja, slave, svadbe i nameštene velike derbije – pri čemu smo bili spremni da cinkarimo naše bližnje za ravnozemljašenje i miletovsko-protiv-tranzicijsko ponašanje, dakle dok nas i dalje nerazjašnjeni virus nije presekao, još se verovalo u onu izreku:

*Ovaj svet nam je samo dat na pozajmicu, a naša obaveza je da ga potomcima ostavimo u boljem stanju.*² Reciklaža, smanjenje emisije CO₂ u atmosferu, zamena fosilnih goriva, održivi resursi, očuvanje vodnih resursa, solidarnost...

Ali onoga trenutka kada smo se uplašili za svoj život, a svoje bližnje počeli da smatramo krvnim neprijateljima koji će nam kašljanjem u lice skratiti život, prestale su sve te tlapnje: niko više ne reciklira plastiku, niko više ne fantazira o zatvaranju rudnika uglja i odustajanju od mazuta, brinemo samo o tome da nagomilano dovoljne zalihe toalet-papira, meda, lešnika i ulja i da preguramo narednu grejnu sezonu, a posle nas potop. Umotani u šalove i višeslojno obučeni, s babinim hulahopkama na glavama (dok u apoteke nisu stigle kineske hirurške maske), ličili smo na kaubojske pljačkaše banaka u nemim filmovima Dejvida Grifita, Fon Sternberga, Bastera Kitona i Kinga Vidora dok smo se u cik zore gurali ispred supermarketa da u dozvoljenoj luknji policijskog časa nabavimo namirnice za deset dana. Odrekli smo se svega jer želimo da živimo. Da li je takav život bez svega osim golog metabolizma vredan življenja, ostaće pitanje za one koji vole živeti opasno. Mi, robovi *asepsioleta* maramica i specijalnih pladnjeva za sečenje piletine, mi, koji u XXI veku mućeno žumance i „tiramisu“ ne konzumiramo više iz straha od ubilačke salmonele, mi, koji ne sedamo na daske u javnim toaletima – mi takvo pitanje ne postavljamo. Usrali smo se.

Kristofer Noris je u pomenutom eseju „Where Did Our Solidarity Disappear?” lamentovao nad gubitkom dve stvari: javnog dijaloga o društvenim pitanjima (pri čemu postoji volja da se *sasluša druga strana i prihvate tuđi argumenti*) i spremnosti da se žrtvuje malo komoditeta i para za ljubav javnog interesa i opšte dobrobiti. Noris tu kao zlatne primere navodi mòbe kod izgradnje mosta „Golden gejt” u Frisku i mnogih nevjorskih i čikaških komunalnih zgradâ... Doduše, gotovo sve u doba dva Ruzvelta... Naravno da sam se ja prisetio samodoprinosâ za izgradnju tramvajskih šina u Beogradu početkom 1980-ih, svezugoslovenske obnove Skoplja 1967, poreza za pomoć Crnoj Gori 1979. (oba puta posle zemljotresa): niko se nije

bunio, osim po kafanama. Solidarnost Srednjeg Zapada je nestala, kaže Noris³ i nema šanse da će se u dogledno vreme vratiti. Čak ni pretnja globalne katastrofe nije u stanju da natera inteligentne (ajde!) vlade zapadnih zemalja da ostvare Protokol iz Kjota. Diter Helm u članku „Zašto je propao kjotovski pristup” na sajtu nature.com pokušava da krivicu za to svali na loš pristup: umesto da se govorilo o prizvodnji ugljenika, trebalo je voditi računa o potrošnji istog.⁴

Čomski opetovano upozorava da na Zapadu trenutno 40% stanovništva ne veruje u globalno zagrevanje ili – što je isto – smatra da je to ionako božija volja. To je neraskidivo povezano s hrišćanskim fundamentalizmom, koji je u velikom broju slučajeva identičan hrišćanskom cionizmu. U prevodu: pasatizam kod ljudi koji znaju samo za jednu knjigu – Bibliju. Prvi zapadnjački belolisticar, Gor Vidal, razočarao se u Džona Kenedija kano naši belosmećari u žutu ljigu. Niko toliko kritičkih reči nije prosuo o braći Kenedi koliko Vidal.⁵ Ali zašto, zaboga? Uvežbao bi se Džek i u drugom mandatu rasturio. I Huver je čak imao zrnice poštovanja za njih dvojicu. Kako to da se liberalima ne oprašta trun u oku, a oveštalim desničarima se oprašta balvan u dvorištu i daje im se još jedna šansa? Ko danas govori „nikad više Hića, Staljin, Sloba, Pol Pot, Bokasa, Hari Truman...!”? Niko, svi govore „nikad više Kenedi, žuta ljiga, Pjer Trudo, Gorbačov, Bota, Uilson, ludi Aljende!” Kenediju su govore pisali Vidal i pre svega Norman Majler, liberali par ekselans. Poslednja liberalna šansa Amerike bio je Džimi Karter, kome je kampanju vodio – Hanter Tompson! Ali ni Karteru nisu dali da naučeno gradivo pokaže u drugom mandatu, a Tompson se, opet, *mnogo razočarao*... Uostalom, kako je Karter srušen, a Regan ustoličen? To su svi zaboravili. Otmica američkih diplomata u teheranskoj amabsadi udešena je u dogovoru s naftašima iz Saudijske Arabije, Reganovog štaba uz blagoslov Republikanske partije i ideja je bila da se Karter ponizi pred izbore 1980. i da se oteti puste čim Regan pobedi. Te prljave spone Saudijaca i teksaških naftaša (koji su podržavali Niksona nekada, a Regana tada) neuobičajeno iskreno otkrio je jedan funkcioner Forin Ofisa u fertutmi koja je nastala posle likvidacije egipatskog predsednika Anvara el Sadata. „Sve ukazuje

na umešanost Saudijske Arabije čiji prsti odavno rovale u spoljnoj poltiici SAD, a sve protiv mira na Bliskom Istoku..."⁶

Da, MI6 je decenijama bio u rukama Sovjeta, ali je CIA vazda bila lakoma na pare i gledala kroz prste *talibanima* svake fele. Teksaški i saudijski naftaši su jedni drugima njuškali guze kao ratni veterani Srbije i Hrvatske...

Ali, kud odoh ja? Počeo sam o hrišćanskom fundamentalizmu čija je najglasnija odlika – puritanizam. Gor Vidal je još za Regana govorio – a povodom najave da će čika glumac da osnuje memorijalnu biblioteku – da je on pročitao samo jednu knjigu, neku biblijsku slikovnicu, dajdžest Biblije.⁷ Ali: *isto* to su dvadeset godina kasnije govorili za Trampa i ama niko se nije setio odakle te reči. Dajdžest Biblije bila je omiljena literatura Roja Kona i njegovog mlađahnog ljubavnika, kršnog oficira Dejvida Šajna. Čitav taj konzervativni talas – Regan, Tačerova, Buš – zasniva se na ljudima koji veruju da je sve istina što piše u Bibliji.⁸ Završiću ovu digresiju dvema napomenama Bogdana Tirnanića i jednim štosom „Montija Pajtona”. O glupljem bratu Džimija Kartera, Biliju, Tirke piše: „Nikada mu nije palo na pamet da makar jednu konzervu piva uzme na račun države!”, o kratkom boravku Roja Kona i Dejvida Šajna u beogradskom hotelu „Moskva” 1950-ih, on piše: „Po celu noć su se gađali jastucima!”, dok za buduću gvozdenu lejdi Pajtonovci u animiranom skeču vele: „Ovde je mozak Margaret Tačer!” [strelica pokazuje desni gležanj]⁹

Elem, iako mnogi tvrde da, ako se dobri ljudi povlače iz politike, onda to znači samo jedno: da ćemo najvažnija pitanja prepustiti najgorima¹⁰, preovlađuje lenjost, u SFRJ poznata pod proverbijalnim imenom apolitičnost. Ipak, decentralizacija bi, u principu, trebalo da bude dobra i za one gore i one dole. Oduvek sam se pitao kako jedan jedini Deda Mraz može da stigne do baš sve dece ovog sveta. To pitanje je čak naučno obrađivano!¹¹ Kasnije sam se pitao kako je Isus mogao da nahrani čak pet hiljada ljudi jednom veknom i kako Sveti Petar stigne da intervjuiše baš svakog pokojnika. Doduše, Petar zapravo nema problem s vremenom u ovom našem zemaljskom smislu – *gore je večnost*, jelte, gore je kao u banci i pošti ftrtalj vremena pre isteka

radnog vremena: mi koji smo ušli da ne brinemo, ima da obrade naše zahteve... Ovaj moj rezon je kanda previše benevolentan spram čika Pere, jer Kevin Lejhi, doktor *strateškog lideršipa*, mnogo malignije pokušava da Petra stavi na pijedestal i ponudi ga kao vrhunskog činovnika – menadžera na određeno vreme!¹² To je jedan problem, na onom gornjem kraju: ne može direktor sve sam, pa delegira posao na izvršne direktore, a ovi na menadžere, oni pak na upravnike, ovi na šefove sektora i tako sve do tzv. *baze*, gde su portiri, marice hrdala, mije i čkalje... Znači – rasterećenje vrhovnog šefa je motiv, da bi on imao više vremena za ljubavnice, kokain, smučanje na Nepal i izležavanje na Sejšelima. Ali, onoj bazi se prodaje ideja da je to za njihovo dobro, da eto i oni odlučuju, a ne samo da služe drugome. I provobitno je to izgledalo guru Rašni Prasad O'Liri i Maks Friš od reči do reči, premda udaljeni hiljadama milja, a Radivoje Lola Đukić je na konvenciji Građanskoj saveza 1993. uveličanom gostovanjem predsedničkog kandidata Milana Panića rekao: „Mnogi misle da su važna zanimanja umetnika, doktora, inženjera, ali ja mislim da je najvažnije zanimanje političara...”¹³

Slavoj je Žižek sladostrasno izrazio svoje gađenje prema lokalnoj samupravi, odnosno decentralizaciji (što je, rekoh, zapadno svetovno ime za samoupravljanje). On je rekao: „Ta definicija grčkog Foruma koja se primenjuje u današnjoj decentralizaciji je za mene najodvratnije nešto: Da se okupimo u nekoj Agori pa da diskutujemo šta nam je najbolje. Ne, ne i ne! Ja hoću da živim [zamislite njegovo poslovično šuškanje, ušmrkivanje, mahanje rukama, povlačenje samoga sebe za nos i dodirivanje po licu] u svom stanu kako ja hoću, da pišem knjige, da kuckam kažiprstom po tastaturi, da gledam filmove sa di-vi-dija i slušam mog Mocarta i Betovena, da mi je kuća čista ali prazna [zamislite: samo police sa knjigama i televizijska komoda i radni sto, ostalo parket, a na podu madrac.] Samo čistačici i pomoćnici da dam bakšiš jednom u dve nedelje da mi srede i operu i meni fino, neka neki opštinski funkcioner to za mene odluči, neka on vidi i izračuna, ja neću s ljudima da se akam!”¹⁴

Okej, Žiži je dao apoteozu introverta kakav je on inače, ali, kao i u opisu stanja u Americi („bravo za Obamaker” uz potcenjivanje

priče o zdravstvenom osiguranju u SAD) on nema mnogo veza sa životom. Jer, naivna ideja decentralizacije pretpostavlja da će ti opštinski šerifi biti lokalci, viđeni ljudi, cenjeni u komšiluku, da će oni biti kao šerifi u američkim filmovima: da sve probleme rešavaju bez upotrebe sile, da deci daju lizalice, a s dedama popiju po pivo, da su kao naše deke prvoborci 1970-ih, dični penzosi koji umeju mladima preneti tekovine NOB-a itd. Ali šta ako su umesto njih komesari multinacionalnih kompanija i/ili obesnih diktatora, s ciljem da izmuzu i iskoriste lokalne resurse i zatruju tu idilu drvenih taraba i kućica s okućnicama? Jer, šta ako bi se Žiži preselio kod nas, na primer neka medena zamka, Srpkinja, dobro mu popuši i on se preseli ovamo, premetne se u pravoslavca i kupi kuću u, na primer, Ritopeku ili nedajbože Batajnici, i krene on tako sa svojim pustinjačkim životom i zaključa se u kuću i piše, piše, kucka kažiprstom po tastaturi, uzima insulin redovno, gleda blokbastere na plejeru i – šta mislite šta mu se desi?

Da, pogodili ste: padne mu krov na glavu ili mu se sruši zid. Jer, ta lokalna samouprava, to jest decentralizovana administracija, nije u rukama viđenih šerifa i uglednih građana, takoreći izbornih knezova, no u rukama korumpiranih korporativnih komesara. Eto otud se danas čovek mora angažovati, mora da mrdne dupetom, nema se vremena za svoja četiri zida, jer će ti te zidove srušiti lakomi investitor. Današnji mali čovek pati kao lik Sem Louri u tumačenju Džonatana Prajsa u filmu *Brazil* Terija Gilijema. Godinama sam koristio tu scenu kao metaforu za današnjeg plebejca, a onda me je nedavno pokrao niko drugi do Teri Gilijem. Eto i on se tako oseća, misli da ga je Tramp sada konačno stavio u tu poziciju.¹⁵

Ipak su u pravu Radivoje Lola Đukić i guru Prasad i Maks Friš: introvertovani intelektualac i prekarni radnik ne mogu da priušte apolitičnost. Uz sve brige oko honorara, rezidencija, letovanja, kredita, lekova za starije članove porodice, nabavku školskog pribora, zimnice i ogreva – mora se i u mesnu zajednicu, pa i demonstrirati. Jer, nasilnici lome bagrenje, a ako kao baka Coka uzmete pravdu u svoje ruke, nećete moći da obezbedite Dobričaninovu za advokata...¹⁶

„Kada god me uhvati da počnem da džogiram, ja legnem na kauč i čekam da me to prođe!“, čuvena je izreka kolumniste Arta Bačvolda (devojačko Buhvald). Izreku je nekoliko puta citirao tadašnji dopisnik *Politike* iz SAD, osvedočeni ka-ge-beovac Jurij Gustinčić, a i gosin Tarana u istoimenom stripu gotivio je taj pristup i uvek posle ručka prilegao i pokrio se – novinama, kao tolike socijalističke tate našeg detinjstva.¹⁷

Od te teze polazi Valas Šon kada je u podcast gradske biblioteke Nevjorka pozvao nikog drugog do Noama Čomskog i razgovor počeo otprilike ovako: „Jeste, volimo da udelimo klošarima, ako su nam simpatični i ako su nam ruke slobodne – obično se umorni s posla vraćamo sa cegerima – brinu nas ekologija, ratovi u svetu i sve manji broj nosoroga, belih tigrova i leptirova 'Monarh', ponekad se pridružimo akciji kuvanja za javne kujne, ali mi bismo u stvari najviše voleli da se izvalimo na kauč, po mogućstvu uz klopicu i pićence, i da gledamo neki sport ili stari film, a ne da diskutujemo po mesnim zajednicama... Šta mislite vi, da li je ovo tačno što sam rekao?“ i publikom se naravno prolomio osrednje glasan smeh odobravanja.¹⁸

„Bože sačuvaj!“, rekao je na to Čomski staloženo. „Ima toliko dokaza za suprotno!“ On nije voleo humor radi humora, ne bih rekao da ga ne poseduje, humor, mislim – koristiću prezent, još je čovek živ i izgleda da ga se i Sveti Petar plaši – ali on preferira sarkazam i satanski osmeh, Čomski je Lucifer marksizma. I dokaze je našao u anglo-saksonskoj radničkoj štampi od polovine XIX veka pa do uspona advertajzinga: „Pogledajte o čemu su pisali ti časopisi, kako je tu bilo kulture i umetnosti, radnici nisu imali mnogo razreda škola, o koledžima da i ne govorimo, ali su čitali kao nenormalni, zapravo su čitali mnogo više od aristokrata i bogatuna...“¹⁹

To što vi pišete je ono u šta marketinški gurui i vođe velikih korporacija žele da ubede narod i nažalost to im više nego dobro uspeva!”

I naravno da je glumac Volas Šon, poznati liberal i levičar, znao da će Čomski da tera vodu na tu vodenicu, zato ga je i pozvao. Reći

velikog lingviste koji se petlja u ono što mu nije struka podsetile su me na jednu seriju emisija o američkim vinarima iz Kalifornije i Nju Meksika (Nevmehike, kako bi rekao Nikola Kirić u *Nevenu* čika Jove Zmaja). Tu se videlo da Ameri'ladno koriste usluge NASA-e u pogledu meteorologije i da im je jedino *vjeruju* u vinarstvu marketinga geslo: „ne može dobro vino da košta ispod 100 dolara po flaši!”, rezon koji kao da je izašao iz bljuvotine „Seks i grad” Daren Star. Sličan tretman vina čijem je kvalitetu dolaz jedino cena vidi se i u epizodi serije „Kolombo” „Any Old Port in a Storm” iz 1973. s Donaldom Plezensom kao posvećenikom u vino (a opisanim kao ludi matematičar). U toj seriji emisija je raskrinkano kalifornijsko i nevmeškansko vinarstvo kao neorobovlasnička, dapače postkolonijalistička ujdurma, zasnovana na izrabljivanju Mehikanaca, koji žive u kamp-prikolicama, rade kao u jugotutunskim kombinatima pre II svetskog rata i kusaju samo lubenicu s 'lebom. Jer, vajni vinari ništa ne znaju, kod njih je sve automatizovano, oni ruke nisu isprljali, pelcere nisu nakalemili, oni govore o kvalitetu obroka uz vino, a sami ne umeju da kuvaju i naručuju od firme za ketering, novinaru kažu: „Mehikancima svake godine damo na poklon po majicu i gajbu piva, jer nije u njihovoj tradiciji da piju vino...” A onda isti novinar ode do Mehikanaca, do njihovih prikolica, a tamo – vino „Tlga za jug”, „Kratošija”, „Tikveš”, klopka koja se sporo krčka po deset sati, oni čitaju Hegela i na policama im je mnogorafija o Ljubi Popoviću, *LJUBA*, izdanje MoMa, sa gramofona gruva Šopen. „Nikada nas nisu posetili, oni misle mi smo seljaci. Svake godine nam poklanjaju neke glupe majice... Koje koristimo kao krpe za sudove!”²⁰

Eto, Čomski je ubô temu koja je vredna zasebnog eseja: zločinačka uloga advertajzinga kako u politici i kreiranju javnog mnjenja (Proizvodnja konsenzusa Samjuela Vulija je Čomskijevo omiljeno štivo za citiranje!), tako i promovisanju konzumerizma.²¹

Ali da se vratim na temu budućnosti i solidarnosti: frapantan je ambis koji deli kalifornijske vinare od njihovih meksičkih rabotnika: vinari žive u hacijendama i održavaju vinske promocije i sajmove, uvek su u lepim odelima i jedini posao im je da nadgledaju kompjutere

koji upravljaju velikim cisternama, govore o somlijerstvu, a niti umeju da kuvaju, niti znaju koje sorte vina gaje i čitava žvaka im se svodi na to kako podići cenu po boci i uvaliti je bogatim kupcima. Njihov rezon se gotovo nimalo ne razlikuje od rezona „proizvođača“ parfema: dizajn etikete, ime vina i marketing su im važni koliko ovim drugima dizajn flašice i izbor manekenke, tzv. „zaštitnog lica“. Mehikanci, s druge strane, aktivno sudeluju u zaštiti životne okoline, iako su zapravo izmešteni u pustinju. Oni prave „širu“ za srednje škole, organizuju edukativne kampove na kojima se omladina upoznaje s lekovitim efektima grožđa kao voća, a proizvode koji ostaju njima takoreći poklanjaju ugroženima. Svest o socijalnom položaju ljudi koji ne poseduju hacijende izuzetno je visoka i oni su bili redovni glasači Demokratske stranke... U njihovim kamp-prikolicama nema kiča kao u hacijendama, oni zaista kuvaju, cene zdravu hranu i vinarenje gledaju kao na kulturni skok sa šumske i sakupljačke privrede u stacionarnu, zemljoradničku privredu, koja je zapravo iznedrila pismo i književnost.

* * *

Vreme je da se vratim na sopstveno žrtvovanje koje sam pomenio u uvodu. Dakako, još ga nisam preduzeo, jer: ko bi onda ovo pisao? Ali, valjalo bi. Nema vajde od zabadanja glave u pesak. Svi mi volimo onu antiglobalističku žvaku, citiramo Frenka Zapu i Pola Njumena (verovatno ruske spavače ili ubeđene marksiste) o tome da je obrazovni sistem napravljen da učenike i studente zaglupi i učini poslušnicima, znamo kako 3% stanovništva poseduje 90% svetskog bogatstva, cinični smo prema liberalnoj demokratiji, hvalimo vrednosti istočnjačkih naroda i južnoameričkih plemena, ua otuđenost i potrošačko društvo, a kamo duhovnost i uživanje u malim stvarima? Da, to je dobra žvaka po kafićima na Vračaru i Dorćolu, uz sok od nara i organski kapučino. Pa ipak, hvalimo se sličicama iz novčanika – naši potomci na Prinstonu, u Torontu, na Kembridžu, u Hajdelbergu, u Stokholmu. Srce nam puno. Snašla se deca. Ne, nisu se adaptirali, fali ajvar, fale punjene paprike i kajmak, ali dobro je da su na sigurnom... Niko se ne hvali slikama iz pustinje

ili avganistanskih plemena, niko ne pokazuje šatore, stračare i zavijanje vukova, niko ne govori: „Divno im je u pustinji, imaju rupu kao klozet, zavija vetar, noću se temperatura spusti na minus 5, ali što im je dobar fermentisani kamilji jogurat, proseru se od njega najviše jednom mesečno, eno rade kao čobani i u fabrici pekmeza od smokava, ponosni smo na njih...!” Ne, ne...već vazda Zapad, ergonomija, svetla velegrada... Ali ima li sve ovo smisla? Pa u nekom širem smislu i nema; svi smo mi čitali *Galaksiju* i *Politikin zabavnik* kada smo bili mali, tako da znamo da će Sunce da se ugasi za oko 4 milijarde godina. Kada se to dogodi, onda garantovano ništa neće imati smisla, ni Hegel, ni istorija umetnosti, ni pravda ni krivda. To je onaj najširi plan. (Pod uslovom da to ne objasnimo božijom voljom.) Na nekom doglednijem planu opet ništa nema smisla, jer će globalno zagrevanje dovesti do opšte propasti mnogo pre gašenja Sunca i tada opet slabe vajde od Hegela, umetnosti, renesanse i pravde i krivde. Ako još više suzimo fokus – kao kada kompjuterskom animacijom iz svemira slećemo na zemlju – možemo već da vidimo travnjake, zgrade, tarabe i okućnice, groblja, crkve, fakultete, zgrade ministarstava, tada naše lične, porodične istorije malčice više važe. I tu dolazimo do uvida o značaju aktivizma. Hoćemo li dopustiti da šaćica izlapelih degenerika, bogataša i korumpiranih vladara čitav svet odvede u propast? Jer, nema više vremena, imperativ je da se nešto učini odmah, ne zbog puste želje da Amerika i Engleska postanu zemlja proletrska, ne zbog toga da bismo imali preko hleba pogaču, već zato što moramo da zaustavimo ekološku katastrofu. Nije to levičarstvo zbog levičarenja. Ričard Ebeling je izneo zanimljivu tezu zašto marksizam još nije *zaživeo*, naime zato što je Marks bio zloćko i više je voleo da kapitalisti nemaju, nego da radnici imaju.²² Tako da sveopšta revolucija jeste i jare i pare: da, ili će Amerika i Engleska postati zemlja proletrska ili sveta neće biti, jer ovi gorepomenuti degenerici na Zapadu će zbog gramzivosti čitavu planetu oterati u tandariju! (Tu ima jedan *sidecick* problem, naime, a šta s malignitetom Kine i Rusije...?! Andrea Kendal–Tejlor i Dejvid Šulman to analizuju sa stanovišta Pentagona...²³

Zaista nema više lufta za ispijanje kapučinâ u kafićima.

I tako, da se gine... Ali ja ne bih sam da poginem, već još neko sa mnom. Šta ako se zajebem, što reče Rasel na početku ovog naučnog rada? Ja bih to organizovano, prosto da se obezbedim da neću uzalud da položim život na oltar svetske pravde. Znam da ne ide to tako. Ja maštam o Greti Tunberg, „Grinpisu”, nezavisnim influenserima Nevjorka i Mančestera, Varufakisu. Ali kako doći do njih? (Plus što vele da je Gretina sestra dobra riba. Mada, meni je dobra i Greta, ja sam ugrožen.) U stvari, ja rezonujem kao Prele i Oliver kada su odlučili da idu na front devedesetih. „Ubi me čamotinja”, govorio je Prele, „Šetam se ulicom Lole Ribara, Knez Mihajlovom, Makedonskom, a na malim ekranima Srbi se bore...! Ali hteo sam da bude organizovano, pa sam s Oliverom pitao Arkana da odemo s njim kod Kapetana Dragana, možda neka kulturno-umetnička sekcija, kao Nazor i I. G. Kovačić nekada, da se bavimo kulturom, gulimo krompir, peremo sudove, a ako treba da se zapuca, tu smo...!”²⁴

Tako sam i ja hteo, da se pripremim, da vežbam Taj Či i da se detoksikujem nekoliko nedelja pre odlaska na front, da budem u formi, mekinje i jabuke i čajevi, da ne odem kilav.

Da život dam za ovu planetu, bre. Da srušimo strahovladu bogataša iz senke i kapitalista, koji milijarde ljudi drže u ropstvu! Pik mi je bio i ostao Bil Gejts, njega da nabijem na kolac pa neka poginem! Jebale ga vakcine i kompjuterski virusi! Ali posle – u Vukovaru ćirilica, Kosovo vraćeno Srbiji, Kurdi srećni u Turskoj i Iraku, Amerikanci imaju zdravstvenu zaštitu, nema prisluškivanja preko Fejsbuka i Gugla (očekujem da neko sredi i Marka Cukerberga). Planeta spasena jer nema ko da spreči ostvarenje *Protokola iz Kjota*. Sloboda na sve strane. Svima svanulo. Ako me se sete, sete... Ali prijao bi mi neki spomenik, mauzolej, spomen-park, šta ja znam.

Nadam se da bih s nebesa sve to gledao i mogao da se ponosim. Šta će da bude posle pogibije...? Ima tri mogućnosti, po sadašnjem stanju nauke, religije i teozofije. 1) „Mljac, mljac, mljac...!” To ako nema ništa posle smrti. Ovo mljackanje je naknadno nasnimljeno i predstavlja crve. Tako pretpostavlja Nil Degras Tajson, koji sanja o

tome da se njegovi molekuli vrata u zemljicu crnu. E, to je zaguljena situacija. 2) Da ima Boga. Ne znam šta je gore, u stvari...?! Jer u ovoj modi vukizma i Političke Korektnosti, kada je Isus nosati meleza, a Bog trandža, ne bi me čudilo da meni bog bude Ciganka koja puši lulu. I da je guzata. A Sveti Petar da je neki Džontra, koji liči na ove današnje donedavne kontrolore u GSP-u, debeljuce, stomaci im kao vazdušni jastuci u „Mazdi“, jebote, e s njim ću da imam problema. Poneo bih fascikle, da, ali tu će da leti perje. I, varijanta 3), da se živi nekako i posle, kao u filmu *Odiseja u svemiru* I i II, znači da smo prisutni kao umovi, kao neka srećna inteligencija, kao mali gremlini u skafanderima i svi smo srećni, veseli i svako od nas je imao neku ulogu u opštem napretku, mi smo cigle u veeeeelikoj građevini. Zamislite, ovaj gremlin u skafanderu je Blagoje Jovović, a ono tamo gremlinče da je Ante Pavelić. A oni se vole, jebote. Mislim, i Bil Gejts bi bio tamo, to jest ovde, i trebalo bi da mi oprostimo što sam ga nabio na kolac. Cmačemo se mi i družimo. U stvari mi samo cijučemo, „ciju–ciju“, jer razmenjujemo misli, nema više jezika, mislimo komuniciramo, a i to „ciju–ciju“ je samo naknadno nasnimljeno kao smeh na traci, to je ilustrativne prirode, znate...

Svaka duša je tu gore. Ima mnogo kmečavaca, milioni afrikanske derladi koja je pomrla rano, oni samo kmeče, ja njima lepo kažem: „Ko vas jebe“, ja sam drugosrbijanac, ja hoću Bouvija ili Sida Višoza da sretnem. Sretnem ja Sida Višoza, kažem mu, to jest pomislim, a on ukapira: „Listen, man, you meant a lot to me... I am Pistols guy...“, a Sid me gleda i kaže, možda, „I don't give a fuck!“, a možda i ne, jer svi smo fini gore, možda me samo pogleda i ode...

Ova treća verzija još jednom ukazuje na mogućnost da je sav naš život simulakrum. Ako to jeste istina, onda je taj simulakrista jedan kreten: pretili, neoprani degen, u trenerci, prstiju masnih od „Smokija“ i čipsa, on kucka i zajabeva sve nas.²⁵

Ali valja se, dakle, nadati da će se liberali, socijaldemokrate i slični ujediniti i uspeti da pobede kako teksaške naftaše, tako i združeni maligni uticaj kineske i ruske diktature.

ENDNOTE

(Endnotes)

1. Costica Brădăţan: „*Dying for Ideas. The Dangerous Lives of the Philosophers*”, Bloomsbury Academic, 2015.
2. Poglavica plemenâ Sukvamiša i Duvamiša – Sijetl, po kome su nazvali grad, rekao je ovo lepše formulisano godine 1854.
3. Str. 11–14, 27–28 i 102.
4. S *Protokolom* se možete upoznati ovde: <https://unfccc.int/process-and-meetings/the-kyoto-protocol> a sa člankom D. Helma, pak, ovde: <https://www.nature.com/articles/491663a>.
5. Izvor: https://www.democracynow.org/2008/5/29/gore_vidal_on_the_kennedys_and.
6. *Asošijeted Pres* u svom izveštaju uključuje tu izjavu ovde: <https://www.youtube.com/watch?v=FbQevLAe9GI>.
7. Videti pomenuti link za Vidalove tvrdnje, kao i dokumentarac *United States of Amnesia* iz 2003: <https://www.netflix.com/rs/title/70274597>.
8. Videti u: Noam Chomsky/Illan Pappé, *On Palestine*, Audiobookstore.com.
9. Za Tirketa pogledati *Crvene veštice*, Narodna knjiga–Alfa, 2004, str. 97–101 i 117, a za Pajtonovce pogledati link: <https://www.youtube.com/watch?v=DQ6TgaPJcR0>
10. Izreka sa Tviće, sada lksa.
11. Vidite ovde: <https://www.cranewww.com/knowledge-center/latest-news-and-info/the-logistics-of-santa/>.

12. Pogledati njegov naučni rad: <https://www.regent.edu/journal/inner-resources-for-leaders/peter-as-model-for-servant-leadership/>.
13. Zanimljivo je (a možda i simptomatično) da ne postoji ama niti jedan sačuvani video-zapis s te konvencije, a sačuvano je svako predizborno i izborno đubre iz te godine s fiktivnim kandidatima kojima je mesto bilo u „Lazi”.
14. Ovde je jedan izvor: <https://www.youtube.com/@The%C5%BDi%C5%BEekTimes>, a ovde drugi: <https://jcfar.org.uk/wp-content/uploads/2016/03/Cyberspace-and-the-Virtuality-of-the-Real-Slavoj-Zizek.pdf>.
15. Izvor: <https://www.independent.co.uk/arts-entertainment/films/news/terry-gilliam-monty-python-trump-satire-b2785746.html>.
16. O slučaju Stojanke Stojanović, popularne baka Coke, obavestite se ovde: <https://nova.rs/vesti/hronika/kako-je-baka-coka-ubila-investitora-i-podelila-javnost/>.
17. Sabrane kolumne se mogu naći u: *Art Buchwald Papers*, na ovoj adresi: https://findingaids.loc.gov/exist_collections/ead3pdf/mss/2019/ms019024.pdf; Modernu Taranu, pak, pogledajte u albumu: „Bringing Up Father”, 1973, George McManus, DC, Njujork.
18. Pogledajte Valasovo izlaganje i Noamov odgovor ovde: / <https://www.youtube.com/watch?v=3CFwSQiTU3I> a imate na Jutjubu i čitav razgovor.
19. Jedan od izvora: <https://depts.washington.edu/labhist/laborpress/Kelling.htm>.
20. Emisija se nalazi ovde: <https://www.youtube.com/watch?v=yeEi5kGiLSQ>.
21. Taj tekst se nalazi ovde: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S1462901121001003>. U stvari, još mu je omiljeniji Entoni Mills: *Manufacturing Consensus*, na sajtu Nova Atlantida: <https://www.thenewatlantis.com/publications/manufacturing-consensus>.

22. Izvor je ovde: <https://intellectuالتakeout.org/2017/02/karl-marx-was-a-pretty-bad-person/>.
23. Izvor: <https://www.cnas.org/publications/commentary/china-and-russias-dangerous-convergence>.
24. Izvor: <https://www.youtube.com/watch?v=gijm-0BCaoA>.
25. Hipotezu simulakruma Degras Tajson objašnjava ovde: <https://www.youtube.com/watch?v=pmcrG7ZZKUc>.

Prevenција zla i prepravljjanje istorije u romanu *Tko je taj čovjek?* Borisa Dežulovića

„(...) a ja sam ionako znao ‘položaj, brzinu i smjer svih točaka u zadanom vremenu, znao sam što se događa i sve što će se dogoditi i nisam se’ ‘usuđivao nemir / unijeti u svemir’, nisam smio riskirati da prije vremena donesem neku ‘odluku i preodluku koja / već sljedeći će trenut preokrenut’”¹.

Kako poraziti zlo?

Može li roman ispaliti metak koji istorija nije na vreme ispalila? Kada je pravi trenutak da se čovek vrati kroz vreme i likvidira Hitlera? Da li je dovoljno ubiti zlog čoveka da bi s njim umrla i ideja koja je unesrećila milione? Može li se i sme li se menjati istorija?

Nastavljajući motiv iz *Christkinda* – **prevenciju zla** – gde je dilema bila da li ubiti nevino dete da bi se sprečilo masovno zlo, Dežulović nas sada vodi u Minhen 1920-ih, gde pripovedač ima zadatak da ubije odraslog Hitlera u usponu. U središtu oba romana stoji ideja da istorija nije puka hronologija, već polje oblikovanja identiteta, verovanja i kolektivnih iluzija. U *Christkindu*, Hitler je još dete bez krivice; u *Tko je taj čovjek?*, već figura na putu da postane kolektivni identitet, metonimija za nikad neuspešniji i mitomanijom opijeniji Zapad. Autor kroz ironiju i humor preispituje može li se zlo iskoreniti u zametku ili uvek nađe put da se obnovi.

Grad, čovek, vreme

Prisutni smo u epohi, gradu i atmosferi, jer nas Dežulović tamo teleportuje gotovo dokumentaristički. Mi sedimo u kafeu *Tambosi* koji funkcioniše kao glavno mesto okupljanja gde možeš sve da

1. Boris Dežulović, *Tko je taj čovjek?* (Beogard: Laguna, 2025), 130.

sretnoš, sve da čuješ i sve da nabaviš, jer „Tambosi već danas zna ono o čemu će novine pisati tek sutra.” Scenografija je moralna, društvena i ekonomska kriza nakon Velikog rata, hiperinflacija o kojoj se pričaju hiperbolični vicevi, bavorske novine postaju propagandna glasila u rukama magnata koji ih naprasno otkupljuju i guše slobodnu misao, a novac gubi vrednost do popodne.

Bezveznjaković, banalno zlo

Vitez s brčićem, Schnurrbart Ritter, predstavljen je iz vizure glavnog junaka, ujedno i pripovedača, lažnog novinara iz Amerike, koji ga prati po minhenskim ulicama i pivnicama. Kada ga prvi put sretno, Hitler nije nikakav demon, već najpre „uživa u ulozi tajanstvenog mudraca” sa svitom sačinjenom od Izbacivača i Mesara sa jedne i Umetnika, Urednika, Moskovskog đaka i Propovednika s druge strane, da bi se sa svakim narednim susretom pokazalo da je u pitanju „banalnost zla” (terminologijom Hane Arent rečeno). U pitanju je bezveznjaković, čovek bez posebnih kvaliteta koji se našao na pravom mestu u pravo vreme, sposoban da postane figura u kojoj se spajaju masovne frustracije i kolektivne fantazme. Pripovedač ga sreće egzaltiranog na izvođenju Vagnerove opere „Majstori pevači iz Nirnberga” kako kliče: „Heil Sachs” (majstor Sachs poziva na očuvanje nemačke umetnosti). Tom prilikom cela sala pada u trans, „u nijemstvo.” Iako pisac uzima poznate podatke o Hitleru (npr. dobro znanu činjenicu da je bio strasni obožavalac Vagnera), te pojedinosti nisu predstavljene usiljeno niti klišeizirano.

Najava smrti i prokletstva epohe

Dežulović nas vodi kroz katalog bizarnih odnosa i galeriju raznih likova tog vremena, a u kontekstu čudnih anegdotskih okolnosti bivaju spomenuti mnogi pisci, mislioci i umetnici.

Smrt se najavljuje kroz nekoliko „posejanih” motiva iz kojih ona posle niče: iz granate sa fronta u Velikom ratu; zatim iz figure čuvara mrtvih, Anubisa, otkrivene u Dolini Kraljeva u Egiptu, koja

donosi prokletstvo; kao i iz smrti ruske pevačice kojoj je suprug dao krv (general Bele garde, Ukrajinac poreklom, Vasilij Biskupski, koji je propagirao da je jevrejska krv otrovna, a sopstvenom krvlju otrovao svoju ženu kako bi dokazao da je mešanje krvi smrtonosno za opstanak nacionalne kulture i koji je, kako navode istorijski izvori, upumpavao novac Romanovih u nacističku partiju).

Kada već govorimo o nagoveštajima, u jednom momentu se spominje Ernst, gimnazijalac koji tvrdi da je **član tajne organizacije koja se okuplja u snovima i „organizira povijest”**, a takođe i pripovedač navodi da se zabavljao čitajući dnevnu štampu jer je upoređivao „dnevne vijesti sa svojim pamćenjem stvari”², što nam služi kao trag i kao ključ.

Epitaf za zapadnu civilizaciju

Dežulović spaja istorijske izvore, filozofske rasprave i književne reference. Nad susretom našeg popravljča istorije i mlade Lene nadvija se priča o proročici Sibili koja u zamenu za ljubav traži večni život (ali ne i večnu mladost). Sibila određuje njihov odnos, ali je ujedno i alegorija civilizacije osuđene na sopstvenu propast.

Njihov odnos je književno-filozofski dijalog kroz stihove Hardija i Eliota, kao i stanovišta Osvalda Špenglera o zapadnoj civilizaciji na izdisaju. Zapad je zaista na pragu svoje propasti: Seoski učitelj, Novinar, Genij, Student, Umjetnik, Urednik i Propovednik – svi prate Hitlera. Razgovor dvoje junaka otvara ključnu razliku između književnosti i novinarstva, o kojoj Dežulović progovara iskustveno, s obzirom na to da se bavi i jednim i drugim. Ovaj roman je i njegov dnevnik čitanja, zbir malih eseja o filozofiji, istoriji i književnosti: „Intuitivno čitanje jedino je ispravno čitanje poezije”, kao i: „intuicija je ono što razlikuje književnost i novinarstvo” a zatim i: „Književnost i filozofija prekrasan su, nevidljivi noćni svijet, svaki koji je do jutra

2. Boris Dežulović, *Tko je taj čovjek?* (Beograd: Laguna, 2025), 33.

moguć i ostvariv (...) dok je novinarstvo dnevni, vidljivi i ostvaren svijet.”³

Puška koja mora da opali i metak koji (ne) menja istoriju

Baveći se, između ostalog, Marksovom tezom da **filozofija mora da menja svet, a ne samo da ga tumači** i polazeći od maksime *Ducent fata volentem, nolentem trahunt* („Sudbina vodi onoga ko hoće, a vuče onoga ko neće”), glavni junak deluje.

Kulminacija radnje romana dešava se 9. novembra 1923, kada pripovedač puca na Hitlera na Odeonsplacu sa tavanskog prozora. Taj se trenutak cepa na dva dela: stvarnost i mogućnost. No, ni tada nema jasnog odgovora da li bi jedan metak promenio svet ili je zlo već postalo kolektivno vlasništvo.

Novinski članak *Tko je taj čovjek?* o Hitleru (mogućnost) potom se duplira kao članak o jednom od Hitlerovih saboraca, Maksu Ervinu fon Šnebner-Rihteru (stvarnost), koji je zaista poginuo tokom puča. Time Dežulović, reklo bi se, sugeriše da košmar istorije ne počiva samo na jednoj ličnosti: Hitler je mogao biti bilo ko, jer je postao simbol kolektivne volje i projekcija epohe. Zlo ne živi samo u diktatorima i vođama, već u praksama, ritualima, uverenjima i narativima koje društvo održava.

Retroaktivno kažnjavanje zločinaca u književnosti i filmu

Motiv povratka kroz vreme ili anticipacije budućnosti da bi se sprečilo zlo nije usamljen kod Dežulovića. On se javlja i u drugim književnim i filmskim ostvarenjima: u romanu Stivena Kinga *11/22/63* junak pokušava da spreči ubistvo Kenedija, Norman Spinrad u *Gvozdenom snu* neutrališe Hitlera kao pisca jeftine naučne fantastike, dok Filip K. Dik u knjizi *Čovek u visokom dvorcu* zamišlja svet u kojem su nacisti pobedili, dok roman-u-romanu *Skakavac pritiska* nudi alternativnu istoriju u kojoj su Saveznici pobedili. U

3. Boris Dežulović, *Tko je taj čovjek?* (Beograd: Laguna, 2025), 85.

filmu *Looper* junak treba da ubije dečaka predodređenog da postane tiranin, dok *Suvišni izveštaj* i serija *Dekster* otvaraju etičko pitanje kažnjavanja (sprečavanja) zla. Slična dilema javlja se u Kingovoj *Mrtvoj zoni*, gde junak naslućuje budućeg diktatora, dok Tarantino u *Prokletnicima* (*Inglourious Bastards*) gledaocima nudi maštovitu satisfakciju – ubistvo nacističke elite u bioskopu.

Istraživanje i prokazivanje zla u drugim Dežulovićevim delima

Autor iskusno meša ironiju i tragediju. Lucidnim tokom misli nacisti se porede s pavijanima koji od grada prave šikaru (*Waste Land – West Land – Waste West Land*), oni su *monkeymen*, a poglavlje u kojem Gustl, Otto i pripovedač raspravljaju o inflaciji gradacijom apsurdna podseća na skeč Montipajtonovaca.

Dežuloviću ovo svakako nije prvi put da se bavi raščivjavanjem pogubnih trendova i nazadnih uverenja, zla i fašizma kroz ironiju, humor i preispitivanje društva – to čini i u svojim kolumnama. Time se bavio i u pripovetkama npr. *Crveni šejtan* i *Poglavnikova bakterija*: obe priče istražuju kako zlo i pogrešna uverenja opstaju kroz uticaj društva na pojedinca. Dečak Mensur živi u parališućem strahu od Deda Mraza – izolacija, propaganda, uverenja i tradicija oblikuju percepciju zla. S druge strane, crnohumorna priča *Poglavnikova bakterija* prikazuje Pavelićeve sledbenike koji čuvaju bakteriju od koje je preminuo, simbolično pokazujući kako se ideologija i fanatizam prenose kroz generacije koje neguju ono što ih čini bolesnim. Autor time ironizuje trajno prisustvo fašističkih ideja i naglašava kako se opasna uverenja mogu održavati i prenositi – s kolena na koleno, od usta do usta – kroz apsurdne rituale i tradicije.

Zaključak

Ovaj roman se bavi odsudnim trenucima: „Trenutak prije kojega će još biti prerano za bilo što, a nakon kojega je već kasno za sve.” Upravo tu Dežulović postavlja svoje junake i svoje čitaoce – u sivu zonu između filozofije i stvarnosti.

Proza Borisa Dežulovića pokazuje da zlo nikada ne nestaje tek tako – ono se prenosi, bakterija je koja menja domaćina, duplira se u istom tipu (ne)čoveka. Istovremeno, u njegovim književnim delima postoji prostor za otpor u humoru, u ironiji, u ogoljavanju fanatizma. Književnost je prostor osвете krvnicima u ime svih nevinih žrtava koje su mučene i ubijane samo zbog svoje „drugosti”.

Borba protiv zla istovremeno je i borba za sećanje, jer sećanje je ono što oblikuje buduće generacije i njihovu sposobnost da prepoznaju i zaustave nove oblike fanatizma. U tom smislu, njegova književnost nije samo književnost o prošlosti, već i poziv na budnost u sadašnjosti.

Literatura

1. Dežulović, Boris. *Christkind*. Beograd: VBZ, 2008.
2. Dežulović, Boris. *Poglavnikova bakterija*. Beograd: Laguna, 2021.
3. Dežulović, Boris. *Tko je taj čovjek?: Izveštaj o jednoj mogućnosti*. Beograd: Laguna, 2025.

Zašto mase pristaju na (samo)pokornost?

„Kome da se poklone? To nema za čoveka teže i mučnije brige, nego da, čim postane slobodan, što brže nađe onoga kome će se klanjati.”

Veliki inkvizitor, *Braća Karamazovi*¹

Ukoliko posmatramo ljudski vid slobode, želju za potčinjavanjem i žudnju za moći, neizostavno nam se nameću sledeće dileme: kako čovek doživljava svoju slobodu; može li ljudska sloboda da postane suviše težak teret koji čovek pokušava da izbegne; zbog čega je mnogima sloboda željeni cilj, a drugima pretnja? Da li je čovečanstvu svojstveno, pored želje za slobodom, i nagonsko priželjkivanje potčinjavanju? Kako objasniti to što u današnjem visokorazvijenom tehnološkom društvu potčinjavanje Vođi (veliki Drugi) i dalje privlači zabrinjavajući broj ljudi. Da li je Vilhelm Rajh (Wilhelm Reich) i danas u pravu kada tvrdi: „Znam da ne razumeš ono što sam upravo rekao: biti slobodan da budeš bilo čiji rob.”²

U toku poslednjih vekova, rasprostranjena je bila prosvetiteljska predstava o čoveku kao razumnom biću koje se u svojim odlukama vodi ličnim interesom i koje je sposobno da dela u skladu s umnim principima. U svojoj knjizi *Dijalektika prosvetiteljstva* autori Maks Horhajmer (Max Horkheimer) i Teodor Adorno (Theodor Adorno) ističu da je prosvetiteljstvo, koje shvatamo u najširem smislu kao napredujuće mišljenje, oduvek sledilo cilj oslobađanja ljudi od straha i postavljanja za gospodare. Ali, ističu ovi autori, do kraja prosvetljeni: „...svijet sija u znamenju trijumfnog zla... Ljudi plaćaju povećanje svoje moći otuđenjem od onoga što je u njihovoj

1. F. M. Dostojevski, *Braća Karamazovi* (Beograd: Laguna, 2020).

2. Vilhelm Rajh, *Čuj mali čoveče* (Zemun: Feniks Libris, 2013), 17.

moći. Prosvetiteljstvo se spram stvari odnosi kao diktator spram ljudi. Poznaje ih samo manipuliranjem..."³.

Sigmund Frojd (Sigmund Freud) je otišao dalje nego iko drugi pre njega u posmatranju sila koje određuju ljudsko ponašanje. U jednom svom ogledu iz 1917. godine, Frojd o psihoanalizi govori kao o povredi i poniženju narcisizma, kao što su to na njima svojstven način bila otkrića Kopernika i Darvina, koja su, u odnosu na pretenzije ljudske svesti, decentralizovala svarnost i život: psihoanaliza protiv samog Cogito. Međutim, sa savremenim potrošačkim društvom, Frojdova otkrića „vlastitih incestuoznih želja“, „straha od kastriranja“, „zaviđanja na falusu“ i druga opšta mesta vezana za nagonske seksualne težnje više nisu uznemiravajuća. Međutim: „... otkriti crte karaktera kao što su narcisoidnost, sadizam, svemoć, podložnost, otuđenje, indiferentnost, nesvesna prevara vlastitog integriteta, iluzorna priroda vlastitog shvaćanja stvarnosti, otkriti sve to u samom sebi u društvenom tkivu, u vođama koje slijedimo – to je zaista društveni dinamit.“ – tvrdi Erih From (Erich Fromm).⁴

Karl Marks (Karl Marx) i nakon njega Vilhelm Rajh, Erih From i drugi mislioci, otkrili su da su društveno polje ljudske slobode, mehanizam nesvesnog, kao i čitava karakterna struktura pojedinca i masa, podložni represivnoj komodifikaciji koja je u osnovi logike Kapitala. Kapitalizam oblikuje nagonsku strukturu koja se zatim transformiše u autoritarni karakter masa, koji, zatim, povratno servisira kapitalističku mašineriju.

I prema Gatariju (Felix Guattari) kapitalistički sistem ne samo da interveniše u svetu, već i prodire u nas na nesvesnom nivou koji komunicira sa: „...ključnim komponentama integrisanog svetskog kapitalizma sa neviđenom i neistraženom invazivnošću.“⁵

Naše fokusiranje na subjektivno nasilje koje proizvode fašističke države, društveni akteri, fanatične gomile, zli pojedinci skrivaju, tako, središte problema. Prema Žižeku, u osnovi nasilja

3. Max Horkheimer i Theodor Adorno, *Dijalektika prosvetiteljstva* (Sarajevo: Logos, 1989), 23.

4. Erich Fromm, *Anatomija ljudske destruktivnosti* (Zagreb: Naprijed, 1975), 95.

5. Feliks Gatari, *Integrirani svetski kapitalizam i molekularna revolucija*, preuzeto 2. 3. 2025, <https://atkingsmith.com/wp-content/uploads/2016/10/integrated-world-capitalism-and-molecular-revolution.pdf>.

treba prepoznati metafizički ples Kapitala koji sledi *logiku profita*, njegovo nezaustavljivo kruženje koje uslovljava represivnu strukturu materijalnih društvenih procesa i potpuno je ravnodušan spram toga kako će njegovo kretanje uticati na društvenu stvarnost. Žižek tako i piše: „Upravo u tome počiva fundamentalno sistemsko nasilje kapitalizma, neugodnije od bilo kojeg izravnog društveno-ideološkog nasilja... ovo nasilje više nije moguće pripisati konkretnim pojedincima i njihovim 'zlim' namjerama, jer je ono u cijelosti 'objektivno', sistemsko, anonimno.”⁶

Razumeti ulogu kapitalističkih formacija moći u konstituciji postmodernog društva i svojstvenih mu mehanizama za oblikovanje društvenog karaktera masa, neophodno je i za razumevanje izvora jačanja neofašizma u XXI veku. Vojni poraz fašizma očigledno nije omogućio razumevanje njegove ekonomske i psihološke prirode. Rastko Močnik smatra da devetog maja Evropljani mogu da slave samo oslobođenje od fašizma, ali ne i pobjedu nad njim: „Pobedene su bile samo fašističke države i njihove vojske. Ali nije bio pobeđen fašizam kao povjesna praksa, politička metoda, ideološka mreža i misaoni obrazac. Fašizam je preživio i sada se vraća, pa i tamo gde je bio pobeđen.”⁷ Mogućnost budućeg uspostavljanja fašizma unutar bilo koje kapitalističke formacije stalno je prisutna.⁸ Jer: „... fašizma se možemo igrati na različite načine, a da on i dalje ostane fašistički.”⁹ – piše Umberto Eko. Ukazujući na tipična obeležja onoga što zove „Ur-fašizam” ili „Večni fašizam”, Eko smatra da, iako mogu biti uzajamno protivrečna i svojstvena nekim drugim oblicima fanatizma i despotizma, dovoljna je samo jedna od njih da se fašistička magla zgusne, jer, kako piše Karl Gustav Jung : „Svi smo mi podložni masovnoj zarazi. Te epidemije su jače od pojedinca. A pojedinac je njihova žrtva. Urla, paradira i pretvara se da je vođa, ali je zapravo žrtva.”

Ono što i danas čini fašizam opasnim jeste njegova molekularna moć odozdo. Rajhovo horizontalno čitanje fašizma odbija da se

6. Slavoj Žižek, *O nasilju* (Zagreb: Ljevak, 2008), 15.

7. Rastko Močnik, *Koliko fašizma* (Zagreb: Arkzin, 1988), 32.

8. Jovan Čekić, *Izmeštanje horizonta* (Beograd: FMK, 2015), 48.

9. Umberto Eko, *Spisi o fašizmu* (Beograd: Paideia, 1998), 36.

pozove na neznanje, zavedenost ili iluziju masa, jer mase u fašizmu nisu bile prevarene, one su u datom momentu i datim okolnostima želele fašizam. „Everybody wants to be a Fascist” – tvrdi Žil Delez (Gilles Deleuze)¹⁰, jer je fašizam mase navukao na moć, smatra Mišel Fuko (Michel Foucault). Dakle, svakom od različitih oblika fašizama odgovara neka crna mikrorupa: „...koja je samostalna i komunicira s drugima pre nego što počne da rezonira u velikoj središnjoj crnoj rupi.”¹¹ Ovi mikrofašizmi mogu se kristalisati u makrofašizam, ali mogu plutati i sami, neprimetni i zanemarani, unutar društvenog polja. I upravo je tu perverznu želju masa neophodno objasniti, potrebno nam je jedno dramatično svedočanstvo koje će surovijoj realnosti vratiti njen nasilnički lik.

Sa planetarnim širenjem neoliberalnog kapitalizma, post-suverene države, posledica ideologije slobodnog tržišta, ne raspolažu institucionalnim, političkim ni ekonomskim sredstvima koja bi im pomogla da neutrališu protivudarce molekularnog fašizma.¹²

Alen Badju (Alain Badiou) otuda s pravom opominje da odsustvo globalne emancipatorske politike koja bi bila suprotna celokupnoj unutrašnjosti kapitalizma: „...stvara mogućnost fašizma, razbojništva i religioznih halucinacija.”¹³

Psihologija masa

„Narod fanatika maršira u savršenom jedinstvu, a svi misle iste misli, uzvikuju iste parole...trista miliona ljudi i svi sa istim licem.”

Džordž Orvel, 1984¹⁴

10. Gilles Deleuze, *Everybody wants to be a fascist*, preuzeto 4. 4. 2025, <https://www.revue-chimeres.fr/IMG/pdf/everybody-wants-to-be-a-fascist.pdf>.

11. Čekić, Nav. delo.

12. Obrad Savić, *Rajh i fašizam: psihologija masovnog (samo)pokoravanja*, preuzeto 2. 2. 2025, <https://www.studijesavremenosti.org/2018/12/01/rajh-i-fasizam-psihologija-masovnog-samopokoravanja/>.

13. Alen Badju, *Naša nevolja dolazi izdaleka – naše zlo dopire nadaleko* (Novi Sad: Akademska knjiga, 2016), 66.

14. Džordž Orvel, 1984 (Beograd: BIGZ, 1984), 70.

Osnivači *psihologije masa* Gistav Le Bon (Gustav Le Bon) i Sigmund Frojd ponudili su značajne odgovore na pitanje zašto mase bespogovorno slede vođe. Prema njima, nesvesne aktivnosti masa, namesto svesnih aktivnosti pojedinaca, predstavljaju glavne karakteristike modernih društava. Dakle, vidljive društvene pojave: ideološka zavedenost, pojava fenomena masa, nasilne revolucije i ratovi, proizlaze iz neizmernog rada nesvesnog kao još nepoznate sile: „U svim našim postupcima udeo besvesnosti je beskrajan, a udeo razuma je vrlo mali... gomila je gotovo isključivo vođena nesvesnošću.”¹⁵

U svojoj knjizi *Psihologija gomile* Gistav Le Bon smatra da grupna svest ne razmišlja u strogom smislu te reči. Mase su strasne, nepostojane i neodlučne, spremne na krajnosti, lakomislene u svojim rasuđivanjima, lišene samosvesti i osećaja odgovornosti, podložne uticajima, nekritične i sklone verovanju u čuda.

Nastojeći da objasni dinamiku individualnog ponašanja u grupi, i utemeljivač psihoanalize, Sigmund Frojd, slično Gistavu Le Bonu, ocrta regresiju duševne aktivnosti mase: „...oslabele intelektualne sposobnosti, nesputanost afektivnosti, nesposobnost za umerenost i odgađanje, sklonost da se prekorači svaka granica u izražavanju osećanja i da se osećanje potpuno isprazni kao aktivnost...”¹⁶

Sex(i) vođa

„Ur-fašista prebacuje svoju volju za moć na seksualna pitanja... Budući da je i seks teška igra, heroj Ur-fašizma igra se oružjem, i ono je njegov falusni *Ersatz*: njegove ratne igre izaziva jedna stalna *invidia penis*.”

Umberto Eko, *Večni fašizam*¹⁷

„Delovanje militarizma počiva masovnopsihologijski u biti na libidonoznom mehanizmu; seksualno delovanje

15. Gistav Le Bon, *Psihologija gomile* (Niš: Talija, 2019), 14.

16. Sigmund Frojd, *Psihologija mase i analiza ega* (Beograd: Fedon, 2006), 181.

17. Umberto Eko, *Spisi o moralu* (Beograd: Paideia, 1998), 43–44.

uniforme, erotično delovanje paradnih marševa zbog njihovoga ritmičnog savršenstva... praktički su jasniji kućnoj pomoćnici ili prosječnom namješteniku nego najkulturnijem od naših političara. A politička se reakcija svjesno poslužuje tim seksualnim interesima."

Vilhelm Rajh¹⁸

Prepuštene same sebi, mase se instinktivno okreću potčinjenosti, tvrdi Gistav Le Bon. Naime, masa je rob impulsa koje prima, a, prilikom odlučivanja, obično je Vođa prvi impuls koji svi slede i koji organizuje raznorodnu gomilu. Tako Gistav Le Bon i piše: „Gomila je poslušno stado koje se nikada ne bi moglo lišiti gospodara.”¹⁹ Suština mase se tako ne može razumeti ako se zanemari uloga Vođe. Sa ovim se slaže i nacistički ministar propagande Jozef Gebels (Joseph Goebbels), koji u svom romanu *Michael* ističe da: „Ljudi uopšte ništa ne žele sem da se njima pristojno vlada.” I Vilhelm Rajh u svojoj knjizi *Masovna psihologija fašizma* slično markira ulogu Vođe u fašističkim društvima: „Jedan od osnovnih poteza nacionalsocijalističke propagande upravo je ta ideologija Vođe.”²⁰

Iako Frojd priznaje Gistavu Le Bonu da je prvi opisao mase, i da se „...suština masa ne može razumeti ako se zanemari Vođa.”²¹, on mu zamera da nije objasnio njihov nesvesni mehanizam funkcionisanja. Naime, živeći u vremenu kada su se narodi zavedeni rečima demagoga i njihovih ideologija slivali, kako je to opisao Jevgenij Zamjatin: „...u jedinstveno milionsko telo.”²², kada je gomila porazila pravo, a rat i revolucija pokazali nesavladivu destruktivnu moć i silu mase u totalitarnim pokretima najavljujući orvelijansku mračnu budućnost u kojoj: „...vojnička čizma gazi ljudsko lice

18. Wilhelm Reich, *Masovna psihologija fašizma* (Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, 1999), 47.

19. Le Bon, Nav. delo, 112.

20. Reich, Nav. delo, 49.

21. Frojd, Nav. delo, 183.

22. Jevgenij Zamjatin, *MI* (Beograd: Ukronija, 2022), 16.

zauvek.”²³ Frojd nastoji da objasni uzroke ponašanja masa polazeći od analize uloge koju ima nesvesna struktura ljudske ličnosti.

Posmatrajući ljude svog vremena, Frojd u svom eseju iz 1921. godine „Psihologija mase i analiza ega”, primećuje da pojedinci u masi doživljavaju psihološke promene svojih duševnih aktivnosti, naime, njihova afektivnost neobično se pojačava, a intelektualna sposobnost primetno slabi, dok oba procesa očigledno teku u pravcu izjednačavanja s drugim pojedincima u masi. Da bi objasnio psihologiju mase, koju čine različiti pojedinci kao sastavni deo gomile koja se u određenom trenutku organizuje radi određenog cilja, Frojd koristi pojam *libida*, čije jezgro predstavlja *seksualni nagon*²⁴ („...libido je energija vezana za seksualni nagon...”)²⁵, koji povezuje pojedince u masi. S obzirom na to da u masi ne može biti reči o realizaciji primarnih seksualnih ciljeva, ostvarenje seksualnog nagona kroz neposredan čin seksualnog spajanja, u masi imamo posla sa *potisnutim seksualnim nagonima*, koji, iako odvrćeni od svojih prvobitnih ciljeva, ipak bivaju ostvareni, a da ne deluju sa manjom energijom. Ovu sposobnost da se prvobitni seksualni cilj zamenjuje za neki drugi, Frojd naziva sposobnošću *sublimacije*.²⁶

Dakle, ljubavni odnosi ili emotivne veze, kao pojave zaljubljenosti sublimiranog seksualnog nagona, prenose se na veze koje postoje u masama, one čine suštinu duša masa, odnosno kako Frojd i piše: „...libidonozne veze jesu ono što karakteriše masu.”²⁷

23. Džordž Orvel, 1984 (Beograd: BIGZ, 1984), 243.

24. „Rani” Frojd u psihičkoj strukturi čoveka razlikuje seksualni nagon od nagona za samoodržanjem: „Činjenicu seksualnih potreba kod čoveka i životinja izražavam pretpostavkom da postoji polni nagon. Pri tome se polazi od analogije da postoji nagon za uzimanje hrane, tj glad.” – Sigmund Frojd, *O seksualnoj teoriji, Totem i tabu* (Novi Sad: Matica srpska, 1979), 11.

25. Sigmund Frojd, *Psihologija mase i analiza ega* (Beograd: Fedon, 2006), 153. I: „Utvrdili smo pojam libida kao jedne kvantitativno promenljive snage koja bi mogla da meri zbivanja i pretvaranja u oblasti seksualnog uzbuđenja.” – Frojd, *O seksualnoj teoriji, Totem i tabu*, 93.

26. Sigmund Frojd, „Kulturni” seksualni moral i moderna neurotičnost, 117, preuzeto 3. 2. 2025, <https://www.casopiskultura.rs/wp-content/uploads/2021/publikacije/2.%20Sigmund%20Frojd%20-%20Kulturni%20seksualni%20moral%20i%20moderna.pdf>.

27. Frojd, *Psihologija mase i analiza ega*, 163.

Kako Frojd objašnjava libidne veze, potisnute seksualnosti, u masi? Dve vrste emocionalnih veza vladaju u gomili: jedna je veza sa Vođom, a druga je međusobna veza članova mase.

Prema drugim individuama u masi na delu je međusobna identifikacija. Identifikacija je u psihoanalizi poznata kako izraz emocionalne veze i ona čini libidnu konstituciju mase koja ima Vođu. Naime, takvu masu čine individue koje su postavile Vođu na mesto svog Ideal ega²⁸, i: „...koje su se usled toga u svom egu identifikovale jedna s drugom.”²⁹ Kako i piše Jevgenij Zamjatin: „...i može li biti drugačije kad su ‘svi’ i ‘ja’ – jedno jedinstveno ‘MI’.”³⁰

Prema Vođi članovi mase uspostavljaju libidni odnos zaljubljenosti i hipnoze. U ljubavnoj zaslepljenosti, kako to ističe O’Brajen: „Neće biti ljubavi, sem ljubavi prema Velikom Bratu.”³¹, prisutni su ponizno potčinjavanje, pokornost, popustljivost i nekritičnost prema voljenom objektu – Vođi: „Pojedinač napušta svoj Ego ideal i zamenjuje ga svojim masovnim idealom otelotvorenim u Vođi.”³² Vođa je, dakle, zauzeo mesto autoritarnog oca u Ideal egu individue koji, utelovljuje sva načela koja mu je pokazivao njegov otac i sve autoritativne osobe slične ocu (škola, sveštenik, društvene grupe). Nagonski plan prikazan je u njegovom odnosu sa zabranama i idealima, a lik oca na edipovskoj sceni središte je gravitacije tog sistema.

Banalnost zla

„Priprosti, ništavni duhovi, mediokriteti, poseduju sposobnost da u najdubljoj i najsadržajnijoj misli ne vide

28. Prema Frojdovoj tipologiji, struktura ličnosti se sastoji iz tri dela: Id (Ono), Ego (Ja), Ideal ego (Nad-Ja). Tako Frojd i piše: „Jedinka je za nas psihički Id, nesaznat i nesvestan, a na njegovoj površini nalazi se Ego, koji se razvio iz sistema podsvesnog kao svog jezgra.” Ideal ego ili Super ego jeste moralna ili nadlična viša priroda koja sadržava očev karakter kao i uticaj drugih autoriteta, savest i nesvesno osećanje krivice. „Napon između strogog Nad-Ja i pokorenog Ja nazivamo osećanjem krivice...” – Sigmund Frojd, *Nelagodnost u kulturi, iz kulture i umetnosti* (Novi Sad: Matica srpska, 1979), 332.

29. Frojd, *Psihologija mase i analiza ega*, 180.

30. Zamjatin, *MI*, 143.

31. Orvel, *1984*, 243.

32. Frojd, *Psihologija mase i analiza ega*, 194.

ništa dalje od delokruga svoga vlastitoga svakodnevnog mišljenja.”

Fridrih Niče³³

Ovo identifikovanje individua koje čine masu sa Vođom pojavljuje se u formi „osećati-se-s-vođom-kao-jedno”, a upravo je to svojstvo bespomoćnog malograđanskog čoveka, tvrdi Vilhelm Rajh: „Malograđanin otkriva samog sebe u vođi, u autoritarnoj državi.”³⁴ Njegov bedni položaj samoskrivljen je uzvisujućom idejom Države i genijalnog Vođe tako da malograđanin ne primećuje svoje potpuno potonuće u nekritičko sledbeništvo, kako to zlokobno poznato opisuje Orvel: „Za svaki uspeh, svako postignuće, svaku pobedu, svaki naučni pronalazak, sve znanje, svu mudrost, svu sreću, svu vrlinu smatra se da potiče direktno iz njegovog vođstva i inspiracije.”³⁵

Malograđanin ili čovek palanke odreknut od sopstvene volje, stilizovan po obrascu kolektivne volje, pada u infantilizam. A što je neko : „...površniji to je verovatno da će se prepustiti zlu.” – smatra Hana Arent (Hannah Arendt).³⁶ U svojoj knjizi *Ajhman u Jerusalimu. Izveštaj o banalnosti zla* Hana Arent tvrdi da velika zla u istoriji nisu počinili sociopate i fanatici već obični, „normalni” ljudi: „Krajnja zloba, patologija ili ideološko ubeđenje nisu nužni kako bi pomogli pojedincu da poćini beskrajno zlo.” Ajhmanova „izvanredna plitkost” upravo je navela Hanu Arent da imenuje zlo kao banalno, jer ne zahteva niti posebno zlo niti čudovišnu pokvarenost, već samo nedostatak mišljenja i kritičkog suđenja, jer je za fašiste: „...razmišljanje jedan oblik kastracije.”³⁷ Odnosno, reć je o individuuama koje sebe smatraju oslobođenim bilo kakve odgovornosti.³⁸ – piše Arentova,

33. Fridrih Niče, *Filozofija u tragićnom razdoblju Grka* (Beograd: Grafos, 1981), fr. 7.

34. Reich, *Masovna psihologija fašizma*, 71.

35. Orvel, 1984, 190.

36. Hannah Arendt, *O reakcijama na Ajhmana u Jerusalimu*, preuzeto 4. 4. 2025, <https://pescanik-net.webpkgcache.com/doc/-/s/pescanik.net/o-reakcijama-na-ajhmana-u-jerusalimu/>.

37. Umberto Eko, *Spisi o moralu* (Beograd: Paideia, 1998), 41.

38. Hannah Arendt, *Eichmann u Jerusalimu – Izveštaj o banalnosti zla*, preuzeto 1. 2. 2025, <https://www.scribd.com/document/607232368/Hana-Arent-Eichmann-u-Jerusalimu>.

što se konceptualno slaže sa Fromovim određenjem mazohističkog karaktera koji je pošteđen donošenja odluka, konačne odgovornosti za sudbinu svoga ličnog ja, pošteđen je nedoumice šta njegov život znači ili ko je „on“, odričući se, tako, svog integriteta i slobode. U tom smislu, Radomir Konstantinović i ocrtava malograđanski duh: „Palanački duh, kao duh Nad-ja, kao duh kolektivne volje koja nas je uzela pod svoje, koja nas štiti od svega, a pre svega od nas samih, od svih izazova i iskušenja koji se zovu Ja (lična odgovornost i lična preduzetnost) nužno je duh koji posvećuje u infantilizam.”³⁹

Većina autora slaže se oko toga da je socijalna baza fašizma upravo malograđanski pokret. Sitni proizvođači i trgovci koji su se okupili oko nacista izgubili su i poslednje ostatke nezavisnosti i bili svedeni na funkcionere režima, šrafove u zločinačkoj mašineriji, o čemu svedoči Ajhmanovo (Adolf Eichmann) pozivanje na dužnost i Kantov kategorički imperativ na suđenju u Jerusalimu.

Ne, mase nisu bile prevarene

„Moć nije sredstvo, moć je cilj.”

Džordž Orvel, 1984⁴⁰

Kolonizujući autoritarni⁴¹ Ideal ego⁴², Vođa kao očinska figura edipalne scene, sada je u očima masa svemoćan. Na delu je svojevrсна deifikacija države i moći u autoritarnim državama. Vođa se, poput hipnotizera, služi sugestijom kao ubeđenjem: „...koje nije zasnovano na percepciji i razmišljanju već na erotskoj vezi.”⁴³, koja

39. Radomir Konstantinović, *Filosofija palanke* (Beograd: Otkrovenje, 2010), 8.

40. Orvel, 1984, 239.

41. „Napon između strogog Nad-Ja i pokorenog Ja nazivamo osećanjem krivice ono se ispoljava kao potreba za kaznom.” – Frojd, *Nelagodnost u kulturi, Iz kulture i umetnosti*, 332.

42. Ideal ega ili Super-ego jeste moralna ili nadlična viša priroda. Super-ego zadržava represivni karakter oca i ukoliko je Edipov kompleks bio jači, ukoliko je pod uticajem autoriteta, školovanjaj drugih društvenih grupa brže usledilo njegovo potiskivanje utoliko će Super-ego ka savest, kao nesvesno osećanje krivice, „strože da vlada egom”. – Sigmund Frojd, „Ego i Id”, u *Psihologija mase i analiza ega* (Beograd: Fedon, 2006), 99.

43. Frojd, *Psihologija mase i analiza ega*, 193.

u sebi sadrži primesu paralisnosti proisteklu iz odnosa onoga ko je premoćan i nekoga ko nema moći, ko je bespomoćan.

I upravo na ovom tragu, Maks Horkhajmer (Max Horkheimer) smatra da je moć Vođe jedina stvar koju mase stvarno poštuju i teže da je oponašaju.⁴⁴ Dominirane mase se spremno poistovećuju s represivnom delatnošću, a ego se povezuje sa delovanjem dominacije, zapovedi i organizacije: „...načelo ega, čini mi se, manifestira se u ispruženoj ruci vladara koja naređuje njegovim ljudima da marširaju...”⁴⁵ Njihova reakcija je imitacija, želja za moći, „...načelo dominacije je idol kome se sve žrtvuje.”⁴⁶ Potlačeni usvajaju represivnu moć.⁴⁷

U svojim mazohističkim stremljenjima ljudi pokazuju, smatra Erih From, da ih nesvesno goni da se osećaju inferiorni ili beznačajni. Oni žele da se potčine osobi ili moći koje osećaju kao neodoljive. Međutim, u istoj vrsti sadomazohističkog karaktera nalaze se, pored mazohističkih težnji, i njihova sušta suprotnost, naime, sadističke težnje. Suština sadističkih nagona je u osnovnom impulsu da se stekne potpuna vlast nad drugom osobom, da se od nje načini bespomoćan predmet, da se postane njen apsolutni gospodar i postupa sa njom kako hoće. Zadovoljstvo koje potiče iz apsolutne vlasti nad drugim čovekom jeste suština sadističkog nagona. I upravo se želje sadomazohističkog karaktera pojedinca koriste za održavanje političkog sistema koji te želje proizvodi. Govoreći o zadovoljstvu koje masama pruža vlast, Adolf Hitler u svom dnevniku *Mein Kampf* i piše: „Oni upravo žele da jači pobedi, da se slabi uništi ili preda.”⁴⁸

Posmatrajući društveno istorijski uspon Adolfa Hitlera, u godinama 1928–1933, Vilhelm Rajh takođe tvrdi da se njegov uspeh može objasniti istraživanjem masovno psihologijskog delovanja Hitlera koje polazi od pretpostavke da Vođa može uspeti samo ako

44. Max Horkheimer, *Pomračenje uma* (Sarajevo: Logos, 1989), 122.

45. Horkheimer, Nav. delo, 109.

46. Ibid.

47. Feliks Gatari, *Tri ekologije* (Beograd: FMK, 2021), 25.

48. Adolf Hitler, *Mein Kampf*, preuzeto 3. 3. 2025, <https://www.scribd.com/document/323135083/Adolf-Hitler-Moja-borba-pdf>.

je u saglasnosti sa prosečnom strukturom širokog sloja masovnih individua koje su žudele za fašizmom koji je potvrđivao njihovo osećanje moći: „Samo ako struktura vođine osobe suzvučuje s masovno individualnim strukturama širokih slojeva može neki vođa stvarati povijest.”⁴⁹ Rajh ovim samo potvrđuje Frojdovo markiranje erotske veze između Vođe i masa koje moć uzbuđuje i opčinjava i upozorava da izjednačavanje Hitlerovog uspona sa demagogijom nacionalsocijalista, sa „zamagljivanjem masa”, njihovim zavođenjem, nije samo pogrešno, već i politička zabluda. Žil Delez je pohvalio ovo Rajhovo horizontalno čitanje fašizma odozdo rečima da se Rajhova veličina kao mislioca ogleda onda kad odbije da se: „...pozove na neznanje ili iluziju masa pri objašnjavanju fašizma, i kad zahteva objašnjenje pomoću želje: ne, mase nisu bile prevarene; one su u datom momentu i datim okolnostima želele fašizam....”⁵⁰

Međutim, iako je na delu svojevrsna deifikacija države i moći u autoritarnim državama⁵¹, nedostatak moći kod Vođe, autoritarnom karakteru masa ukazuje na znak inferiornosti: „...te ako autoritet u koji oni veruju pokaže snagu slabosti, njegova će se ljubav preobraziti u prezir i mržnju.”⁵²

Seksualna i klasna potčinjenost

„Kad spavaš sa ženom, trošiš energiju: a posle si sav srećan i ne daješ ni pet para ni za šta. A oni ne podnose da ti bude tako: hoće da stalno pucaš od energije. Sve to marširanje gore–dole, klicanje, mahanje zastavama – sve ti je to neiživljeni seks. Ako si srećan u sebi, šta te briga za Velikog Brata, i troletke, i Dva minuta mržnje, i sva ona njihova sranja?”

Džulija, 1984⁵³

49. Reich, *Masovna psihologija fašizma*, 50.

50. Žil Delez i Feliks Gatari, *Kapitalizam i šizofrenija: Anti-Edip* (Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 1990), 26.

51. Erich From, *Psihoanaliza i religija* (Zagreb: Naprijed, 1986), 145.

52. Erich From, *Bekstvo od slobode* (Zagreb: Naprijed, 1986), 123.

53. Orvel, 1984, 123.

U ovim misaonim traganjima značajan doprinos dao je i Vilhelm Rajh, koji je u svojoj knjizi *Masovna psihologija fašizma* sumirao svoje stanovište na sledeći način: društveno/ekonomski odnosi uobličavaju, i to potiskujući, nagonsku energiju još u ranom detinjstvu, koja se zatim transformiše u karakterni sklop koji zatim povratno servisira represivne ideološke formacije. Dakle, istraživanje psiholoških dimenzija porobljavanja, odnosno odricanja od slobode i samoskrivljeno predavanje vlastitih moći Vođi, okosnica je ove Rajhove knjige. U njoj je on uočio temeljnu povezanost između suzbijanja nagona i autoritarne ideologije, ukazujući na posledice transformacije seksualnog nagona, koja izopačava sposobnost za slobodu, u iracionalan mehanizam zavisnosti od Vođe.⁵⁴

Prema Rajhu, seksualno i klasno potčinjavanje koincidiraju. Potiskivanje seksualnog nagona započeto klasnom eksploatacijom, uslovljeno je ekonomskim interesima vladajuće kapitalističke klase. Naime, za razliku od Frojda koji je smatrao da je seksualno potiskivanje u službi kulture i civilizacije, Rajh tvrdi da je to pitanje društvenog poretka. Tako Mišel Fuko (Michel Foucault) i piše da se suština moći i vlasti, prema Rajhu, sadrži u društveno-ekonomskom i političkom pokoravanju prirode instinkata i nagona.⁵⁵

Potiskivanje seksualnog nagona, dakle, počinje se oblikovati tek: „...s privatnim vlasništvom nad sredstvima za proizvodnju i početkom klasne podjele. Polni interesi svih počinju služiti privrednim profitnim interesima manjine.”⁵⁶ Naime, ograničavanjem i zatamljavanjem seksualnosti ljudska se osećanja menjaju, a vladajuća kapitalistička klasa postepeno izgrađuje vlastitu seksualno-političku organizaciju, odnosno seksualnu ekonomiju čiji je cilj uništavanje seksualnog života, a zarad izrabljivanja radne snage. Rajh, ukazujući na vezu od detinjstva sputane seksualnosti i sebičnih interesa Kapitala, ocrtava

54. Rajh je ostao privržen Frojdovoj prvobitnoj teoriji nagona, u kojoj se razlikuju nagon samoodržanja i seksualni nagon, a odbacio je poznju ideju utemeljivača psihoanalize po kojoj nagonsku dinamiku čine nagon života (Eros) i nagon smrti (Tanatos). U skladu s tim, Rajh tvrdi da agresivnost masa u totalitarnim političkim režimima nastaje kao rezultat socijalnog potiskivanja seksualnog nagona, a ne da je destruktivnost masa inherentna ljudskoj prirodi kao što je smatrao pozni Frojd.

55. Mišel Fuko, *Treba braniti društvo* (Novi Sad: Svetovi, 1998), 30.

56. Reich, *Masovna psihologija fašizma*, 44.

profil tipične psihičke strukture čoveka inhibirane seksualnosti: „... ugrožavanje genitalne seksualnosti malog djeteta čini strašljivim, plahim, uplašenim od autoriteta, poslušnim, u građanskom smislu valjanim i odgojljivim; ona ukočuje, jer je sada svaki agresivni osjećaj zaposednut strahom, buntovničke snage u čovjeku, zabranom seksualnog mišljenja uspostavlja opću sputanost misli i nesposobnost za kritiku; ukratko njezin je cilj stvaranje građanina koji je prilagođen privatnovlasničkom poretku i koji ga trpi unatoč bijedi i ponižavanju.”⁵⁷

Ovo stanje dobilo je svoj oblik u formi monogamnog braka i patrijarhalne porodice. Još u detinjstvu, dakle, dete prolazi kroz „minijaturnu autoritarnu državu porodice”, čijoj se strukturi prilagođava da bi se kasnije moglo smestiti u društveni okvir. Patrijarhalna porodica tako postaje za klasnu državu fabrika strukture i ideologije klasnog društva i Rajh je prepoznaje kao središte psihološke represije (seksualne inhibicije), u čijem se miljeu gnezdi fašistička identifikacija s Vođom. Autoritarna porodica, kao osnovna ćelija represivnog društva, poreklo je dobrovoljnog podvrgavanja strukturi modernog masovnog društva na čijem je čelu Vođa, neprikosnoveni otac nacije.

Time što ideologija određene istorijske situacije menja psihičku strukturu ljudi ona ne samo da se reprodukuje u tim ljudima, nego u obliku na taj način promenjenog čoveka postaje aktivna sila. Autoritarna politika s autoritarnom porodicom: „...proizvodi i podanike koji strahuju pred autoritetom i boje se za svoj život te tako uvijek se iznova stvara mogućnost da šačica vlastodržaca vlada masama.” – zaključuje Rajh.⁵⁸

Sa Rajhovim uvidima složio bi se i Maks Horkhajmer koji piše da se industrijalizacijom: „...teži sve više i više podvrgavati seksualne odnose društvenoj dominaciji.”⁵⁹ S obzirom na to da je seksualni nagon sublimacijom podložan modifikacijama, seksualno potiskivanje često rezultira krajnjom pasivnošću. Naime, potisnuti prirodni nagoni iskorišteni su za potrebe nacističke racionalnosti.

57. Reich, *Masovna psihologija fašizma*, 45.

58. Wilhelm Reich, *Spolna revolucija* (Zagreb: Naprijed, 1985), 211.

59. Horkheimer, *Pomračenje uma*, 114.

I prema ovom filozofu, svako ljudsko biće još od rođenja doživljava „silnički vid civilizacije”. Detetu očeva snaga izgleda ogromna, natprirodna, a dete pati pokoravajući se toj sili. Suočavajući se tako s temeljnim, represivnim, postulatima civilizacije dete prisiljavaju da se odupre neposrednom pritisku svojih nagona. Oni koji su preslabi da se suprotstave takvoj realnosti nemaju drugog izbora nego da se „ponište” poistovećujući se sa njom – oni joj se pokoravaju. Horkhajmer ne smatra da je ljudskoj rasi urođena destruktivnost, već da je ona nastala unutar vrednosti kapitalističkog društva. On tako i piše: „Čovjekova pohlepa da proširi svoju moć na dvije beskrajinosti mikrokosmos i svemir, ne dolazi neposredno iz njegove vlastite prirode, nego iz strukture društva... totalitarni napad ljudske rase na sve ono što isključuje iz sebe same proizlazi prije iz međuljudskih odnosa nego iz prirođenih ljudskih kvaliteta... tj. naše rastuće moći da transformišemo prirodu oko sebe, čak do tačke destabilizovanja osnovnih geoloških temelja života.”⁶⁰

Društveni inženjering i Kritička teorija društva

„Kontrola radi samo ako ste sa njom saglasni.”

Mark Fišer, *Kapitalistički realizam*⁶¹

Prema Frojdu cena kulturnog i ekonomskog razvoja jeste odricanje od nagona koji vladaju prostranom oblašću društvenog polja: „Ova velika kulturna pobjeda bila je dakle nagrada za odricanje od nagona.”⁶² Nagonski plan prikazan je u psihoanalizi u svom odnosu sa „cenzurom”, sa „zabranama” i „idealima”, gde je nesvesno polarno suprotstavljeno svesnom i podsvesnom. Dijalektički odnos Ja i Nad-Ja predstavlja različite situacije koje psihoanaliza istražuje, to jest preplitanje želja i kulture.⁶³

60. Horkheimer, *Pomračenje uma* (Sarajevo: Logos, 1989), 112.

61. Mark Fišer, *Kapitalistički realizam, ima li alternative?* (Beograd: FMK, 2022), 37.

62. Frojd, *Nelagodnost u kulturi, iz kulture i umetnosti*, 294.

63. Pol Riker, *Jedno filozofsko tumačenje Frojda*, preuzeto 1. 2. 2025, <https://polja.rs/wp-content/uploads/2017/10/Polja-381-25-28.pdf>.

Oštećenja seksualnog života koja potiskuju nagonску strukturu individue za posledicu imaju potčinjavanje masa i uzdizanje kulta Vođe. Još od detinjstva, svako ljudsko biće doživljava ovaj silnički vid civilizacije. Dete se prisiljava da se odupre neposrednom pritisku svojih nagona, suočavajući se sa temeljnim postulatima civilizacije, pokorava se i sebe poništava poistovećujući se sa dominantnom realnošću, voljno prihvata vladavinu jačeg kao vladajući princip. Čitav život pokorenih masa se svodi na gušenje unutrašnje prirode i pokušajima da se poistoveti sa njenim snažnim surogatima: vođom, klasom, narodom, rasom, otadžbinom, koje mu pružaju sigurnost i izvesnost.⁶⁴

Naravno i privredna struktura društva utiče na razmere preostale seksualne slobode. Frojd s pravom primećuje da se kultura povinuje prisili ekonomske nužnosti, jer veliki deo psihičke energije koju sama troši mora da oduzme od seksualnosti.⁶⁵ Tako individuum prema dominantnim ekonomskim silama reaguje prilagođavanjem, podešavanjem sebe prema njima. Ono što i jeste novo u kapitalizmu čini spremnost prihvatanja: „...društvenih uslova u kojima se samo primaju naređenja... S vremenom se to usadilo u opštu svest kao nešto normalno...”⁶⁶

Na ovaj način, Frojd je ukazao na to da su individualna i društvena karakterna struktura masa reakcija na uticaje koje vrši moderni kapitalistički svet. Frojdova veličina se upravo ogleda u tome što je, kako piše Teodor Adorno (Theodor Adorno): „...učinio očitim antagonistički karakter društvenog realiteta.”⁶⁷

Iako je Frojdova psihoanaliza ukazala na dinamiku individualnog ponašanja pojedinaca u masi, treba istaći da ipak nije dala zadovoljavajući odgovor na pitanje samog interesa masa u modernom kapitalizmu, a što tek može da nam pruži psihologija koja se povezala sa politikom i ekonomijom, gde psihoanaliza prelazi u teoriju društvenog polja unutar kojeg manipulacija masama ima svoju svrhu. Oslanjajući se na psihoanalizu, mislioci okupljeni

64. Erih From, *Bit ćete kao Bog* (Zagreb: Naprijed, 1986), 145.

65. Frojd, *Nelagodnost u kulturi, iz kulture i umetnosti*, 310.

66. Saul Alvidrez, *Preživeti 21. Vek: Čomski i Muhika* (Zemun: Publik praktikum, 2024), 58.

67. T. V. Adorno, „Revidirana psihoanaliza”, *Kultura* 57–8 (1982): 144.

oko *Kritičke teorije društva* uranjaju u subjektivnost nastojeći da otkriju njen intersubjektivni temelj: kapitalističko društvo. Ovi mislioci, na Marksovom tragu, čovekovu nagonsku prirodu smatraju promenljivom, otvorenom po svojim mogućnostima, ali i usklađenom sa istorijskim transformacijama. Tako Herbert Markuze (Herbert Markuse) naglašava: „...reč je o tome da se psihologija shvati kao politička nauka, tj. da se u nagonima pojedinca prepoznaju učvršćene kapitalističke društvene formacije.”⁶⁸ Prema Markuzeu, u savremenom društvu obilja više ne postoji jaz između privatnog i javnog domena, političke i psihološke sfere, jer individua u svojoj vlastitoj nagonskoj strukturi: „...reproducira vrijednosti i načine vladanja koji služe podržavanju gospodstva.”⁶⁹ Kritička teorija društva odbacuje hipostaziranje, nekakve, nepromenljive ljudske prirode, dok je prema Adornu psihologizam svih oblika, čije je polazište isključivo pojedinac, ideologija.⁷⁰

I prema Erihu Fromu problem ljudske slobode i autoritarizma primorava nas da proučavamo problem uloge koju psihološki činioци kao aktivne snage imaju u društvenom procesu, što dovodi do problema uzajamnog delovanja psiholoških, ekonomskih i ideoloških činilaca u društvenom procesu.⁷¹ From ukazuje na bitno ostvarenje psihoanalize u tome što je ukinula razlikovanje između socijalne i individualne psihologije, čoveka ne možemo posmatrati izolovanog od njegove društvene sredine: „...jer izolirani čovjek ne postoji.”⁷²

Odnos između čoveka i društva nije statičan. Svi nagoni koji doprinose razlikama u ljudskim karakterima proizlaze iz društvenog procesa. Dakle, najlepše i najružnije sklonosti čovekove nisu deo utvrđene i jednom zadate prirode već proizlaze iz društvenog procesa koji uobličava čoveka.⁷³ From smatra da je, pored potiskivanja naših nagona, iako je i to već uobličavanje ljudskog karaktera, zadatak

68. Herbert Markuze, *„Društvena i psihološka represija – politička aktualnost Frojda”, Filozofsko čitanje Frojda* (Beograd: IICS00, 1988), 279.

69. H. Markuze, „Nauk o porivima i sloboda”, *Ideje* 4 (1971): 63.

70. T. V. Adorno, *„Prilog odnosu sociologije i psihologije”, Filozofsko čitanje Frojda* (Beograd: IICS00, 1988), 252.

71. Erich Fromm, *Bekstvo od slobode* (Zagreb: Naprijed, 1986), 26.

72. Erih From, *Dogma o Kristu* (Zagreb: Naprijed, 1986), 9.

73. Fromm, *Bekstvo od slobode*, 15.

kapitalističke kulture proizvodnja čovekove prirode, njegovih strasti, nespokojstva, želja u skladu sa potrebama razvoja ekonomskog sistema. Dinamičnim uobličavanjem, čovekove energije postaju proizvodne snage koje dalje uobličuju društveni proces. Ljudi sebi dopuštaju onu vrstu reakcije koja ih osposobljava da se uklupe u privredni i politički sistem.

Moderna kapitalistička društva deluju na čoveka dvojako: on je nezavisniji, samostalniji i kritičniji, ali postaje i izdvojeniji, usamljeniji i zastrašeniji. Ljudi teško shvataju negativnu stranu slobode, „...breme kojim ona opterećuje čoveka.”⁷⁴ Pojedinaac koji se oseća potpuno usamljen u svojoj izolovanosti suočen je sa višom moći: konkurentnim i bezličnim ekonomskim snagama. Delatnost kapitalističke ekonomije, materijalni uspeh, nagomilavanje kapitala postaju u kapitalizmu ciljevi po sebi. Erich Fromm ističe da je čovek zupčanik na točku ogromne ekonomske mašinerije koja služi nečemu izvan sebe, potpuno podređen ekonomskim ciljevima: „... kapitalistička proizvodnja čini čoveka oruđem koje treba da posluži u nadlične ekonomske svrhe i da uveća duh asketizma i pojedinačne beznačajnosti”⁷⁵ I prema Đilespiju radnik u kapitalističkom sistemu postaje kao mašina koju je on stvorio: „U industriji pojedinac postaje ekonomski atom koji igra prema melodiji atomskog upravljanja. Vaše mesto je upravo ovde, vi ćete sedeti ovako, vaše ruke će se kretati x santimetara u pravcu y radijusa, a vreme kretanja biće x minuta. Rad postaje sve više ponavljana i nesvesna delatnost, jer planeri, mikropokretači i naučna organizacija sve više oduzimaju radniku njegovo pravo da misli i da se slobodno kreće. Oспорava se život; sprečava se potreba da se kontroliše, sprečava se stvaralaštvo, znatiželja i nezavisna misao, a rezultat, neminovno rezultat toga je bekstvo ili borba radnika, apatija ili destruktivnost, psihička regresija.”⁷⁶

74. Fromm, *Bekstvo od slobode*, 79.

75. Fromm, *Bekstvo od slobode*, 84.

76. J. J. Gillespie, *Free Expression in Industry* (London: The Pilot Press Ltd, 1948).

Afektivni inženjering kapitalizma

„Upitaj se šta u ovoj zemlji želimo više od svega? Ljudi hoće da budu srećni, zar nije tako? Zar ih ne pokrećemo, zar ih ne zabavljamo? Ne živimo ni za šta drugo, zar ne? Samo za zadovoljstvo, samo za uzbuđenje? A moraš da priznaš da naša kultura to pruža u izobilju.”

Rej Bredberi, *Farenhajt 451*⁷⁷

Nakon što je psihoanaliza postala uspešna i ugledna, zadržala je opšta mesta vezana za nesvesne seksualne težnje. Međutim, savremeno potrošačko društvo odbacilo je mnoge viktorijanske tabue: otkriće vlastitih incestuoznih želja, „strah od kastriranja”, „zaviđanje na penisu” nije više bilo uznemiravajuće. Kao što je to već Markuze ukazao, u savremenom tehnološkom društvu sve je manja i uloga porodice i autoriteta oca kao faktora socijalizacije, što postavlja pod filozofsku lupu osnovne Rajhove postavke. Promena uloge roditelja u savremenom društvu, putem sve većeg prenošenja vaspitnih funkcija na školu i društvene grupe, a kao posledica modernog ekonomskog života, doprinosi daljoj tendenciji iščezavanja individualnog otpora vladajućim društvenim tendencijama. Tako se današnji vladajući poredak bez posrednika, sublimiranih seksualnih nagona, reprodukuje u psihološkoj strukturi individua. Totalitet represivnog kapitalističkog društva, iako enormno bogatog, ogleda se u *višak–potiskivanju* nagona⁷⁸ koji su društveno uslovljeni i kao takvi istorijski neopravdani i nepotrebni. Osnovni razlog zbog kojeg se u savremenom društvu sprovodi regresivno višak–potiskivanje nagona, Markuze vidi u principu korisnosti na kome kapitalistička stvarnost počiva, a to je zapravo imperativ efikasnosti i beskompromisnog profita. S obzirom na to da je krupni kapital svoje tržište proširio do kosmičkih razmera, jedino što mu je preostalo za dalje proširenje obima proizvodnje jeste veštačko

77. Rej Bredberi, *Farenhajt 451* (Beograd: Laguna, 2015), 72.

78. Markuze u psihoanalitičko učenje uvodi dva nova pojma: „Višak potiskivanje: ograničenja uvjetovana društvenom dominacijom. To se razlikuje od osnovnog potiskivanja: modifikacije nagona koje su potrebne radi produživanja ljudske rase u civilizaciji.” – Herbert Markuze, *Eros i civilizacija* (Zagreb: Naprijed, 1985), 42.

umnožavanje ljudskih jednodimenzionalnih potreba. Pojedinaac tako postaje lak plen medijskih manipulacija i puki medijum usađivanja stereotipnih: „...materijalnih i kulturnih potreba koje perpetuiraju zastarjele forme borbe za egzistenciju.”⁷⁹ U tom kontekstu, na delu je dirigovani mehanizam upravljanja nagonском strukturom savremenog čoveka, „...marketing je sada instrument društvene kontrole...”, tvrdi Delez⁸⁰. Dakle, uprkos prividnoj liberalizaciji ljudskih želja i užitaka, na delu je „mas-medijsko” porobljavanje intimnog života. Tako i Edvard Bernajs (Edward Bernays) piše da su ljudske želje para koja pokreće društvenu mašinu: „Samo ako razume ljudske želje propagandista može kontrolisati ogromni, rasklimani mehanizam koji čini ljudsko društvo.”⁸¹ Savremeni kapitalistički kult o potrošnji, slobodnom uživanju i zadovoljenju želja ne predstavlja, dakle, prirodni izraz želje, već kulturnu organizaciju naših želećih snaga koje nas povratno vezuju za naše najreaktivnije tendencije, *jer je dinamična osnova kapitalizma: afektivno ropstvo.*

Društvena stabilnost zavisi malo od upotrebe spoljašnjih prinuda, zapravo zavisi od toga da se ljudi nalaze u takvom psihičkom stanju koje ih, kako piše From, intimno vezuje za postojeće društvene prakse.⁸² U afektivnom inženjeringu kapitalizma subjekat sa slobodom izbora i upravljani subjekat daleko su od suprotnosti. Frankfurtska škola, i pre nje Platon, ukazivali su na otvorenu kompatibilnost između individualnog izbora i političke dominacije i opisali građane u kapitalizmu: „...koji su podložni političkoj tiraniji i zadovoljenju sopstvenih potreba, za koje pogrešno misle da predstavljaju slobodu.”⁸³ Odnosno, kako Haksli još 1931. godine piše: „Uspešna diktatura će ličiti na demokratiju, ali u suštini će biti zatvor bez zidova u kojem zatvorenici neće ni sanjati da pobjegnu. To će biti robovlasnički sistem, u kojem će porobljeni obožavati svoje robovanje zbog konzumerizma i zabave.”

79. H. Markuze, *Čovjek jedne dimenzije* (Sarajevo: Logos, 1968), 24.

80. Gilles Deleuze, „Društva kontrole”, Peščanik.net, preuzeto 2. 4. 2025, <https://pescanik.net/drustva-kontrole/>.

81. Edvard Bernajs, *Propaganda* (Beograd: Ammonite, 2019), 51.

82. Erih From, *Dogma o Kristu* (Zagreb: Naprijed, 1986), 19.

83. Mark Fišer, *Kapitalistički realizam: Ima li alternative* (Beograd: FMK, 2022), 89.

Kritikujući Rajhovu „hipotezu o represiji” seksualne ekonomije, i Mišel Fuko traga za, kako sam kaže, „polimorfnim tehnikama moći” u trouglu moć–znanje–užitak. Fuko hoće da kaže da vladajući kapitalistički poredak, sem represije i potiskivanja, koristi tehnike kojima podstiče i pojačava želje u oblasti onoga što se danas u polju polnog nagona naziva „industrija seksa i pornografije”. Upravo kasni kapitalizam artikuliše mnoge od svojih naloga putem reduktivnog hedonističkog modela: „TV vam sada govori šta da osećate, više vam ne govori šta da mislite.”⁸⁴ Odnosno, kako je centralnu misao postmodernog filozofskog diskursa opisao francuski filozof Žan Bodrijar (Jean Baudrillard): novi svetski poredak biće u isti mah konsenzualan i televizičan.

Integrirani svetski kapitalizam, prema Gatariju, sve više teži da svoju moć pomeri sa proizvodnje dobara i usluga prema strukturama koje proizvode znakove, sintakse i subjektivnosti: „... naročito posredstvom kontrole koju kapitalizam ima nad medijima, marketingom...”⁸⁵ Prema Bodrijarovim uvidima iz 80-ih godina prošlog veka, postindustrijsko društvo u kojem danas živimo postalo je *simulacrum*, odnosno celokupna stvarnost u ovoj fazi kapitalističkog razvoja je hiperrealna te se teško može razlikovati šta je istina, a šta privid. Kao što nam poručuje i profesor Fejber u romanu *Farenhajt 451*: „Televizor je „stvaran”. Neposredan je, ima dimenzije. Govori vam šta da mislite i to vam zariva u um. Mora da je u pravu. Izgleda da je u pravu. Toliko vas brzo nateruje na svoje sopstvene zaključke da vaš um ne stiže da se usprotivi...”⁸⁶ Ljudi se, tako, pretvaraju u puke pasivne posmatrače.⁸⁷ Prava poruka koju masovni mediji prenose jeste ograničavajući obrazac koji se, prema Bodrijaru, dekodira i konzumira u dubini nesvesnog, sadržaj medija je „jedna određena vizija sveta”.⁸⁸ Mediji nam nakon rasparčavanja realnosti nameću čitav jedan sistem tumačenja sveta, prenoseći naredbodavnu poruku: „poruku o potrošnji”.

84. Fišer, *Kapitalistički realizam: Ima li alternative*, 98.

85. Feliks Gatari, *Tri ekologije* (Beograd: FMK, 2021), 24.

86. Bredberi, *Farenhajt 451*, 99.

87. Žil Delez i Kler Parne, *Dijalozi* (Beograd: Fedon, 2009), 231.

88. Žan Bodrijar, *Potrošačko društvo* (Beograd: Darma, 2023), 150.

Rezultat ovakvog procesa afektivnog inženjeringa je individua bez identiteta, bez svoga ja, kao i odvajanje „nagonske od intelektualne sfere, užitka od misli“, što savremenog čoveka čini dezintegrisanim i disharmoničnim bićem, bićem intenzivirane seksualnosti i zakržljale kritičke racionalnosti. Mehanizmom neposredne sublimacije nagona uništava se autonomija ličnosti i stvara pokorena masa. Odnosno, kako Orvel i piše: „Od proletarijata se nema čega bojati. Prepušteni sami sebi oni će tragati iz generacije u generaciju, iz stoleća u stoleće, radeći, množeći se i umirući ne samo bez ikakvog impulsa da se pobune nego i bez moći da zamisle da bi svet mogao biti drugačiji nego što je danas.“⁸⁹

Libidalne želeće mašine

„Nesvesno funkcioniše kao fabrika, a ne kao teatar.“

Žil Delez i Feliks Gatari, *Anti-Edip, kapitalizam i shizofrenija*

Treba se sada zapitati da li su kao odgovor na dilemu zašto mase pristaju na pokornost dovoljni misaoni koncepti koje nude Frojd, Rajh i mislioci okupljeni oko *Kritičke teorije društva*. Rajh je smatrao da agresivnost nije primarni nagon već posledica socijalnog potiskivanja seksualnog nagona, što implicira da je ljudska priroda izvorno dobra. I Markuze deli Rajhov optimizam i ideju emancipatorske uloge seksualne revolucije: sa društvenom eliminacijom oskudice i uvećavanjem prijatnih sadržaja života umanjuje se destruktivna nagonska privlačnost smrti. Dakle, mase zavode autoritarne vođe, ideologije, spin-majstori i marketinški stručnjaci, na delu je represija nad nagonima i nametanje veštačkih potreba. Suprotno ovim misliocima, koji su idealizovali sferu nagonskog, Delez i Gatari, sledeći Fridriha Ničea (Friedrich Nietzsche), tvrde da je u osnovi nagonske strukture, zapravo, volja za moć: „Volja za moć nije bitak, nije postojanje, nego patos, kao najelementarnija činjenica, iz koje tek potiče postajanje, delovanje“, piše Niče⁹⁰. Čitava stvarnost neprestano je u promeni, zamršena,

89. Orvel, 1984, 192.

90. Fridrih Niče, *Volja za moć* (Zagreb: Mladost, 1988), fr. 404.

povezana ogromnim skupom energija i formi koje predstavljaju izraze postojanja i uništavanja: „...ovaj svet je čudovište energije, bez početka i kraja; čvrst, željezna veličina sile koja ne postaje veća ili manja, koja se ne širi već se samo transformiše.”⁹¹

Savremena psihoanaliza otkrila je, naročito sa francuskim filozofima, da nesvesno ne funkcioniše u obliku edipalne scene teatarske reprezentacije (individualnog i društvenog fantazma), u svom kućnom ili pozorišnom idealizmu, već u formi kapitalističke proizvodnje intersubjektivnih formi pokoravanja. Filozofski oponenti Frojdove i Rajhove hipoteze o represiji tvrde da je represija uvek samorepresija koja sebe konstituiše iznutra. Naime, preispitujući Rajhovu dualističku poziciju: libidinalna ekonomija versus politička ekonomija, Delez i Gatari odbacuju interiorizovane seksualne represije i, strukturalnom revizijom Frojdovog koncepta nesvesnog, a prateći Marksovu misao, nude koncept *libidalne želeće mašine koja deluje na osnovu saglašavanja sa kapitalističkim mašinama*.

Iako Fuko tvrdi da psihoanaliza ostaje gluva za glas nerazumlja, Feliks i Gatari priznaju da je psihoanaliza „otkrila” želje, želeće mašine koje stvara nesvesno i koje u dubinama nesvesnog zuje, melju, lepeću, ali da je koncept Edipovog kompleksa u osnovi aparatura za zamagljivanje želećih mašina. S obzirom na to, oni predlažu, kao metodu istraživanja, šizoanalizu – militantnu libidno-ekonomsku i libidno-političku analizu, kao suprotstavljenju psihoanalizi.

Prema njima, Frojdova psihoanaliza nikada nije uspela da se probije do želećih mašina zato što se zaglibila u edipalne forme i strukture i, drugo, psihoanaliza se nikada ne probija do društvenih investicija libida, zato što se zaglibila u kućne investicije. Tako Gatari pravi razliku između dva načina na koji investiramo u društveno polje: predsvesno investiranje interesima i nesvesno investiranje željama. Način na koji su interesi investirani može da bude revolucionaran, a da istovremeno ostavi netaknutim nesvesne investicije želje koje nisu revolucionarne i koje mogu da budu fašističke. Suprotstavljajući dva tipa društvenog investiranja, šizoanalitičari, dakle, ne suprotstavljaju želju, kao neki romantičarski luksuz, interesima koji su samo ekonomski i politički. *Interesi su,*

91. Niče, *Volja za moć*, fr. 1067.

*zapravo, uvek zasnovani i artikulisani tačkama koje su predodređene željama.*⁹²

Ovi autori omogućili su da najzad shvatimo uvek prisutan društveni inženjering i time, naizgled paradoksalno, artifičijelnu prirodu želja. Nesvesno je prostor eruptivne ekspanzije „želećih mašina“, odnosno nesvesno je bezgranična produkcija želja, „ukoliko želja proizvodi ona proizvodi ono stvarno“: stvarnost jeste stvarnost objekta koji je proizvela želja.⁹³ Želja se, dakle, stvara nesvesno i slobodno osvaja društveni i politički prostor. *Kao proizvođač, želja jedino može stvarati stvarnost.* Za Deleza i Gatarija društveni sklopovi, poput fašističkih, dakle, nisu akt represivne moći spoljašnjeg autoriteta, kao kod Rajha i frojdomarksista, već su čin želje iz dubine nesvesnog. Naime, želeće mašine deluju u sklopu mikrofizike nesvesnog, koja sada pripada, odnosno osnova je infrastrukture društva, jer su želeće mašine uvek povezane sa istorijskim molekularnim skupinama, makroskopskim društvenim formacijama koje one konstituišu: „...želja u proizvodnji je društvena proizvodnja, isto kao što je proizvodnja u želji želeća proizvodnja...“⁹⁴, kao da je imanentnost želećih mašina u velikoj društvenoj mašini.

Želju, kao unutrašnje načelo kapitalističkog sistema, Delez otkriva u samoj osnovi kapitalističke proizvodnje.⁹⁵ U svojoj prirodi želje se oslanjaju na potrebe, a kapitalizam podupire i same želje zadovaljava, ali ih i proizvodi. Kapitalizam je upravo represivan u tom smislu što nekontrolisano nameće i nagomilava želje.

Dakle, prema Delezu i Gatariju, kapitalistička realnost inkorporirana je u nagonsku strukturu savremenog čoveka. Osnivači šizoanalize tumače kapital kao telo bez organa kapitaliste

92. Tako Alen Badju piše da je kod islamskih terorista uvek prisutna: „...potisnuta želja za Zapadom, na mesto koje dolazi nihilistička i smrtonosna reakcija, čiji je cilj upravo ono što je bilo predmet želje. To je klasični psihoanalitički obrazac.“ – Alen Badju, *Naša nevolja dolazi izdaleka, naše zlo dopire nadaleko* (Novi Sad, Akademski knjiga, 2016), 50.

93. Gilles Deleuz i Felix Guattari, *Šta je filozofija?* (Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 1995), 22.

94. Žil Delez i Feliks Gatari, *Kapitalizam i šizofrenija: Anti-Edip* (Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 1990), 285.

95. Delez i Parne, *Dijalozi*, 124.

koji prisvaja individualne želeće mašine za svoje ciljeve⁹⁶ i izaziva postojanje želje.⁹⁷ Proizvodnja želja određujući je pojam kapitalizma, jer kapitalističko društvo stvara želje usmerene ka rastu kapitala. *Kapitalizam nije izvan nas, mi smo kapitalizam!*

„Everybody wants to be a Fascist.”

„Vlast vlast, svako voli vlast.”

Aleks, *Paklena pomorandža*⁹⁸

Rajh u svojoj knjizi *Masovna psihologija fašizma* otkriva da su individue molekularna žarišta fašizma, odnosno, kako i piše: „Samo ako struktura vođine osobe suzvučuje s masovnoideološkim strukturama širokih slojeva može neki vođa stvarati povijest. To znači bez točne analize događaja u masama ne može se riješiti problem... Temeljno je pitanje zašto se mase daju politički varati?”⁹⁹

Delez i Gatari, reinterpretiranjem osnovnih pojmova želje i društvenog sistema, kroz političku i ekonomsku analizu želje, hvale Rajhovo horizontalno čitanje fašizma kada on odbije da se pozove na neznanje i iluziju masa pri objašnjavanju fašizma, odnosno kada zahteva objašnjenje pomoću želje: „...ne, mase nisu bile prevarene: one su u datom momentu u datim okolnostima želele fašizam, i upravo to treba objasniti tu perversiju gregarne želje.”¹⁰⁰

Fašizam je, kako nas o tome Delez i Gatari uče u knjizi *Kapitalizam i šizofrenija 2: Hiljadu platoa*, neodeljiv od molekularnih žarišta koja se roje i skaču s jedne tačke na drugu i uvek u interakciji mikro i makropolitike, pre nego što će odjeknuti u nacističkoj državi: „Svakom od ovih fašizama odgovara neka crna mikrorupa koja je samostalna i komunicira s drugima i pre nego što počne da rezonira u velikoj središnjoj crnoj rupi. Svi ovi mikrofašizmi mogu se kristalizovati u

96. Žil Delez, *Pregovori* (Beograd: Karpos, 2010), 56.

97. Delez i Parne, *Dijalozi* (Beograd: Fedon, 2009), 133.

98. Antoni Bardžis, *Paklena pomorandža* (Beograd: Algoritam, 2018), 183.

99. Reich, *Masovna psihologija fašizma*, 50.

100. Delez i Gatari, *Kapitalizam i šizofrenija: Anti-Edip*, 26.

makrofašizam, ali isto tako mogu plutati sami, često zanemareni ili neopaženi, unutar društvenog polja.¹⁰¹ Hraneći i podržavajući jedna drugu, mikrorupe proizvode velika molekurna žarišta u čijem središtu, prema Delezu i Gatariju, nastaje ratna mašina: „Fašizam nastaje kada se neka ratna mašina ustanovi u svakoj rupi, u svakoj niši. Čak i ako bude ustanovljena, nacionalsocijalistička će država imati potrebu za tim nepopustljivim mikrofašizmima, koji joj pružaju neusporedivi način djelovanja na mase... Ono što čini fašizam opasnim je mikropolitika ili molekularna moć, jer on je masovan pokret: kancerozno tijelo više nego totalitarni organizam.”¹⁰²

Obrad Savić u tom smislu i piše da francuski mislioci insistiraju na proizvodnji segmentiranog mikrofašizma koji se pojavljuje i raste iz društvenog polja, što za sobom povlači da mikrofašizam ne orbitira u istorijski posebnom društvenom sistemu: „... napuštena je dogma o podržavljenom, centralizovanom fašizmu, ušlo se u mikrorežime u kojima svako uranja u svoju crnu rupu, i postaje potencijalno opasan, pošto je uveren u svoj slučaj, svoju ulogu i svoj značaj...”¹⁰³ Fašizam je neodvojiv od čvorišta koja se množe u različitim tačkama, koje su u interakcijama pre nego što će sva zajedno odjeknuti u fašističkoj državi.

Fašizam je, prema šizoanalitičarima, najfantastičnija ekonomska i politička reteritorijalizacija unutar kapitalizma, a mogućnost njegovog ponovnog uspostavljanja unutar bilo koje buduće kapitalističke formacije stalno je prisutna. Naime, libidalna investicija traži razvoj i osnaženje svojih produktivnih snaga, što je za šizoanalizu presudno u objašnjenju nastanka fašizma. *Jer moći koje podjarmljuju želju pripadaju sklopovima želje, želju za moći, a želju samo treba da ponese ta linija moći.*¹⁰⁴ Da podsetimo, narativ

101. Jovan Čekić, *Izmeštanje Horizonta* (Beograd: FMK, 2015), 48.

102. Gilles Deleuze i Felix Guattari, *Kapitalizam i izofrenija 2: Tisuću platoa* (Zagreb: Sandorf i Mizantrop, 2013), 239.

103. Obrad Savić, *Rajh i fašizam: psihologija masovnog (samo)pokoravanja*, preuzeto 2. 2. 2025, http://doi.fil.bg.ac.rs/pdf/eb_ser/fpn_psi_alfa_kult/2018-2/fpn_psi_alfa_kult-2018-2-ch4.pdf.

104. Ovde se treba podsetiti Horkhajmerovih uvida da čovekova potreba za moći nastaje unutar vrednosti kapitalističkog društva. On tako i piše: „Čovekova pohlepa da proširi svoju moć na dvije beskrajsnosti mikrokosmos i svemir, ne dolazi neposredno iz njegove vlastite prirode, nego iz strukture društva... totalitarni napad ljudske rase na sve ono što isključuje iz sebe same proizlazi prijbe iz međuljudskih odnosa nego iz prirodnih ljudskih kvaliteta...

šizoanalize tvrdi da se želja investira u sveukupno društveno polje direktno bez sublimacije, odnosno društveno polje neposredno je prožeto radom želećih mašina, *tako da mase nisu bile ideološki obmanute, one su želele fašizam zato što je potvrđivao njihovo osećanje moći!* Ali, „Čovjekov se bezgranični imperijalizam nikada ne zadovoljava.”, piše Horkhajmer.¹⁰⁵

Upravo na ovom tragu Fuko i piše da nas je *fašizam navukao na moć*, da je u svakome od nas i da treba da mislimo o fašizmu koji će doći. Fašizam je elementaran život po sebi. Ukoliko sledimo Fukoa i moć razumemo i kao ono što subjekat formira, osigurava uslov njegove egzistencije i putanje njegovih želja, onda moć nije nešto čemu se suprotstavljamo, već ono što unutar sebe negujemo i čuvamo: „Subjekt je uvek iniciran kao subjekt kroz ovo primarno pokoravanje moći. U svim slučajevima, moć koja isprva izgleda kao nešto spoljašnje nametnuto subjektu, nešto što prisiljava na potčinjavanje, dobija psihičku formu koja uspostavlja samoidentitet subjekta. Oblik koju ta moć dobija obeležen je figurom preokrata, okretanjem sebi istovremeno protiv sebe.”¹⁰⁶

„Drugačiji svet je moguć.”

Moto socijalnog foruma održanog u Porto Alegreu

„...ljudsko biće po definiciji ima slobodnu volju. Nju može iskoristiti da bira između dobra i zla. Ako ima sposobnost da čini dobro, ili jedino da, čini zlo, onda je ono mehanička pomorandža, a to znači da izgleda kao organizam divne boje i divnog soka, a ustvari je samo časovnički mehanizam koga će navijati ili bog, ili đavo, ili Svemoćna država (koja ionako sve više zamenjuje i boga i đavola).”

Entoni Bardžis, *Paklena pomorandža*¹⁰⁷

tj. naše rastuće moći da transformišemo prirodu oko sebe, čak do tačke destabilizovanja osnovnih geoloških temelja života.” – Max Horkheimer, *Pomračenje uma* (Sarajevo: Logos, 1989), 112.

105. Horkheimer, *Pomračenje uma*, 111.

106. Džudit Batler, *Psihički život moći: teorije pokoravanja* (Beograd: FMK, 2012), 10.

107. Bardžis, *Paklena pomorandža*, 176.

Mark Fišer (Mark Fisher) piše da je lakše zamisliti kraj sveta nego kraj kapitalizma¹⁰⁸, a Andreas Malm smatra da radnička država neće biti stvorena preko noći: „Ne deluje realno da će se dvostruka moć demokratskih organa proletarijata ostvariti uskoro i ako i kada. Čekanje da se to desi bilo bi iluzorno i kriminalno i zato moramo da radimo u okviru turobne buržoaske države, koja je, kao i uvek, vezana za ruke kapitala.”¹⁰⁹

Suprotno defetističkim vizijama opšteg kretanja današnjeg kapitalističkog sveta, nalaze se narativi koji nanovo otvaraju viziju drugog puta, koji nameću obavezu otpora kapitalističkim formacijama moći.

Kako su to još Marks i Engels (Friedrich Engels) u *Komunističkom manifestu* pisali: „... klasne borbe završiće se na kraju revolucionarnim preuređenjem celog društva ili zajedničkom propašću klasa koje su se borile.”¹¹⁰ I Roza Luksemburg tvrdi da kapitalistička civilizacija ne može potrajati, moramo ići ka socijalizmu ili pasti unazad u varvarstvo, ali ni jedno ni drugo nije neminovno.

Globalni svetski sistem ne funkcioniše. Mnogo je trendova koji opominju na duboko uznapredovalu dezintegraciju kapitalizma. Depresija je, kako piše Mark Fišer, mračna strana kapitalističke kulture, pandemija depresije je, po njemu, simptom globalnog sloma mentalnog zdravlja. Slavoj Žižek ističe da je marksizam bio u pravu u vezi „konačne krize” kapitalizma. Prema Žižeku, promene se već dešavaju i to: „...usred bela dana: kapitalizam se otvoreno dezintegriše i menja u nešto drugo. Mi ne opažamo ovu transformaciju koja je u toku zbog naše uronjenosti u ideologiju.”¹¹¹

Na delu je, kako to ističe Marv Voterston (Marv Waterstone), područje koncepata i kategorija unutar kojih se artikuliše „zdrav razum” masa: „Reč je o već formiranom i samorazumljivom području na kojem se koherentne ideologije i filozofije moraju takmičiti za prevlast, temelj koji nove koncepcije sveta moraju uzeti u obzir,

108. Mark Fišer, *Kapitalistički realizam: Ima li alternative* (Beograd: FMK, 2022), 3.

109. Andreas Malm, *Korona, klima, kapitalizam* (Beograd: FMK, 2022). 120.

110. Karl Marks i Fridrih Engels, *Komunistički manifest* (Beograd: Centar za libeterske studije, 2024), 33.

111. Slavoj Žižek, *Kao lopov u sred bela dana* (Beograd: Laguna, 2019), 19.

na kojem se moraju takmičiti i preobražavati ako žele da oblikuju koncepciju sveta masa i da na taj način postanu delotvorne.”¹¹²

Međutim, vrhovna ironija je u tome, smatra Žižek, da se ideologije predstavljaju kao svoja radikalna suprotnost, odnosno kao radikalna kritika ideoloških utopija: „Svaka vizija drugog sveta odbacuje se kao ideologija.”¹¹³ Danas dominantna ideologija nije pozitivna vizija utopijske budućnosti, već: „...cinična rezignacija, prihvatanje toga kakav ‘svet zaista jeste’ praćeno upozorenjem da i neznatna promena status kvo vodi u totalitarni kaos staljinizma i fašizma.”¹¹⁴ Na delu je slaba misao koja u politici više ne stremlje sveobjašnjavajućim sistemima i globalnim emancipatorskim projektima. Alen Badju (Alain Badiou) u tom smislu i ističe da je glavna funkcija ideološke cenzure da slomi nadu, da osudi svaki kritički projekat kao otvaranje puta na čijem kraju su logori.

Žižeku „duhu vremena” i piše: „Danas, međutim, preovladavajuće cinično funkcionisanje ideologije samo tvrdi: ‘Morate biti glupi da vidite’ – šta?. Nadu u radikalne promene.”¹¹⁵

Ima li onda nade za neku radikalnu društvenu transformaciju?

Da bi se došlo do društvene promene, neophodan je prostor za alternativnu kritiku koja se oslanja na razliku između onoga što jeste i onog što treba da bude – kritička pedagogija i kritičko mišljenje. Jeste i treba ili može uopšte ne mora biti ista stvar: „...iako se dominantan zdrav razum koji teži očuvanju status kvo trudi da ih izjednači, da stvari jesu ekvivalentne načinu na koji stvari treba da budu, pritom zatvarajući mogućnost za bilo kakvu alternativnu promenu.”¹¹⁶

Još je Altiser (Louis Althusser) ukazao na to da ideologija nije simbolički poredak spolja nametnut stvarnosti, već samo naše iskušavanje stvarnosti. Reprodukcija društva u svom totalitetu, kao i reprodukcija uslova proizvodnje prema Altiseru obuhvata obrazovni

112. Noam Čomski i Marv Voterston, *Posledice kapitalizma* (Novi Sad: Akademska knjiga, 2022), 26.

113. Žižek, *Kao lopov u sred bela dana*, 296.

114. Ibidem.

115. Žižek, *Kao lopov u sred bela dana*, 297.

116. Čomski i Voterston, *Posledice kapitalizma*, 312.

sistem, kulturu, nauku, potrošački mentalitet, rodne diskurse.¹¹⁷ Otuda je zadatak proizvesti simboličku fikciju koja će se: „...uplesti u realnost i tako prouzrokovati promene u njoj.”¹¹⁸ Međutim, ne možemo se samo naprasno osloboditi ideoloških sočiva već je: „... potreban teorijski rad.”¹¹⁹ Odnosno, kako je to još Lenjin govorio: „Bez revolucionarne teorije ne može biti ni revolucionarnog pokreta.”¹²⁰ A Alen Badju u svojoj knjizi *Pravi život* i piše da je uloga filozofije od Sokrata naovamo da kvari omladinu, odnosno da je nauči da savlada veštinu kritičkog mišljenja.¹²¹

Suočeni s lošim vestima, lako je podleći iskušenju cinične ravnodušnosti da kolektivna akcija nema šanse, da je osuđena na propast od samog početka te da je nada u efikasnu promenu nabolje bila samo iluzija. Ali da bismo: „...zaista promenili stvari moramo prihvatiti da ništa ne može stvarno biti promenjeno u okviru postojećeg sistema.”¹²² Otuda je potrebna strateška hitnost, rad ne-sistenskog mišljenja koje će ponuditi nešto novo što će preći preko dominacije globalnog kapitalizma: „...otići, videti koji je taj drugi o kojem govorite, ko je on zaista. Trebalo bi prikupiti njegove ideje, njegovo mišljenje, njegovo viđenje stvari i upisati ga, a i sebe istovremeno, u strateško viđenje sudbine čovečanstva koja će pokušati da učini da istorija čovečanstva skrene, promeni smer i istrgne se iz nedokučive nesreće u koju je trenutno potonula.”¹²³

Potrebna je ogromna rekonstrukcija društvenih mehanizama da bismo se suočili sa štetom koju je nanio kapitalizam. Prema Gatariju, reforme neće ići s „vrha” kroz zakone i dekrete, birokratske programe, već kroz promovisanje inovativnih praksi, rojenja alternativnih iskustava koja se fokusiraju na poštovanje singularnosti i osamostaljene kreativne subjektivnosti koja se na

117. Luj Altiser, *Ideologija i državni ideološki aparati* (Loznica: Karpos, 2009).

118. Slavoj Žižek, *U odbranu izgubljenih stvari* (Novi Sad: Akademsko knjiga, 2011), 71.

119. Žižek, *Kao lopov u sred bela dana*, 180.

120. V. I. Lenjin, *Šta da se radi* (Beograd: Kultura, 1949), 28.

121. Alan Badiou, *Pravi život* (Zagreb: Arkzin, 2018), 5.

122. Žižek, *Kao lopov u sred bela dana*, 25.

123. Badju, *Naša nevolja dolazi izdaleka, naše zlo dopire nadaleko*, 68.

prikladan način povezuje sa ostatkom društva.¹²⁴ I Žižek se slaže da je neophodna saradnja između različitih ljudskih zajednica, što je svakako sve teže usled uspona: „...sektaškog, religijskog i etničkog nasilja i spremnosti da se žrtvuje i svet za nečiji određeni cilj.”¹²⁵

Alen Badju smatra da je neophodna globalna politika koja bi bila suprotna celokupnoj unutrašnjosti hegemonističkog kapitalizma. Upravo odsustvo ovakve politike: „...dovodi do pojave fašističke omladine...”¹²⁶ Postoji, piše Badju, nomadski proletarijat, dve milijarde odbačenih ljudi, koji čine virtuelnu avangardu velike mase. Zatim intelektualni ljudi koji pokušavaju da stvore novu misao i koji bi, prema Badjuu, trebalo da se vežu za nomadski proletarijat, posmatraju ga i konsultuju, razgovaraju sa njim i omladina koja se pita šta joj ovaj svet nudi. Nova misao u politici rodiće se u ovim neočekivanim savezima, naizgled neverovatnim savezima, u susretima ravnopravnih: „Trebalo bi da intelektualci i različiti predstavnici mladih ljudi budu organski povezani najpre lokalnim a potom opštim iskustvima... Ali da načine gest, stvore put, načine korak ka nomadskom proletarijatu.”¹²⁷

Marks je imao tu sliku stare krtice koja rije tik pod površinom, sliku revolucionarnog duha koji govori ja ovo zapravo *ne želim*: „Ja *ne želim* da mnome vlada gospodar!”. I nije potrebno mnogo da ta struja probije na površinu kada dođe do odovarajuće situacije putem globalno umreženog anti-kapitalističkog aktivizma i angažovanja i onda nastupaju one promene koje društvo vode napred. Odnosno, kako to napominje Feliks Gatari: „... ne može biti nikakve revolucije potčinjenih klasa dok sama želja ne zauzme revolucionarnu orijentaciju koja u igru aktuelno uvodi nesvesne formacije.”¹²⁸ Želja za revolucijom kao inkorporirana *moć želje* može prevazići proizvedene želje kapitalizma i vratiti ljudima njihov život koji su zarobile kapitalističke formacije moći.

124. Feliks Gatari, *Tri ekologije* (Beograd: FMK, 2021), 34.

125. Žižek, *Kao lopov u sred bela dana*, 274.

126. Badju, *Naša nevolja dolazi izdaleka, naše zlo dopire nadaleko*, 66.

127. Badju, *Naša nevolja dolazi izdaleka, naše zlo dopire nadaleko*, 68.

128. *Žil Delez i Feliks Gatari o Anti-Edipu*, preuzeto 2. 2. 2025, http://www.womenngo.org.rs/sajt/sajt/izdanja/zenske_studije/zs_s4/aedip.html.

Ali pitanje je, naravno, šta mi *želimo*:

„On se zagleda u ogromno lice. Četrdeset godina mu je trebalo da sazna kakav je to osmeh sakriven ispod crnih brkova. O svirepog, nepotrebnog sporazuma. O svojeglavog samoizgnanstva iz roditeljskih grudi! Niz nos mu procuriše dve suze s mirisom džina. Ali bilo je u redu, sve je bilo u redu, borba je bila završena. Bio je izvojevao pobjedu nad sobom. Voleo je Velikog Brata!”

Džordž Orvel, 1984¹²⁹

Literatura i izvori:

1. Adorno, T. V. „Prilog odnosu sociologije i psihologije”. U *Filozofsko čitanje Frojda*. Beograd: IICSSO, 1988.
2. Adorno, T. V. „Revidirana psihoanaliza”, *Kultura* 57-8 (1982).
3. Alvidrez, Saul. *Preživeti 21. Vek: Čomski i Muhika*. Zemun: Publik praktikum, 2024.
4. Altiser, Luj. *Ideologija i državni ideološki aparati*. Loznica: Karpos, 2009.
5. Arendt, Hannah. „O reakcijama na Ajhmana u Jerusalimu”. Peščanik.net. Preuzeto 4. 4. 2025. <https://pescanik-net.webpkgcache.com/doc/-/s/pescanik.net/o-reakcijama-na-ajhmana-u-jerusalimu/>.
6. Arendt, Hannah. *Eichmann u Jerusalimu – Izveštaj o banalnosti zla*. Preuzeto 1. 2. 2025. <https://www.scribd.com/document/607232368/Hana-Arent-Eichmann-u-Jerusalimu>.
7. Badju, Alen. *Naša nevolja dolazi izdaleka – naše zlo dopire nadaleko*. Novi Sad: Akademska knjiga, 2016.
8. Badiou, Alan. *Pravi život*. Zagreb: Arkzin, 2018.

129. Orvel, 1984, 270.

9. Bardžis, Entoni. *Paklena pomorandža*. Beograd: Algoritam, 2018.
10. Batler, Džudit. *Psihički život moći: teorije pokoravanja*. Beograd: FMK, 2012.
11. Bernajs, Edvard. *Propaganda*. Beograd: Ammonite, 2019.
12. Bodrijar, Žan. *Potrošačko društvo*. Beograd: Darma, 2023.
13. Bredberi, Rej. *Farenhajt 451*. Beograd: Laguna, 2015.
14. Čekić, Jovan. *Izmeštanje horizonta*. Beograd: FMK, 2015.
15. Čomski, Noam i Marv Voterston. *Posledice kapitalizma*. Novi Sad: Akademski knjiga, 2022.
16. Dostojevski, F. M. *Braća Karamazovi*. Beograd: Laguna, 2020.
17. Delez, Žil i Feliks Gatari. *Kapitalizam i šizofrenija: Anti-Edip*. Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 1990.
18. Delez Žil i Feliks Gatari o Anti-Edipu. Preuzeto 2. 2. 2025. http://www.womenngo.org.rs/sajt/sajt/izdanja/zenske_studije/zs_s4/aedip.html.
19. Deleuze, Gilles. „Društva kontrole”. Preuzeto 2. 4. 2025. <https://pescanik.net/drustva-kontrole/>.
20. Deleuze, Gilles. „Everybody wants to be a fascist”. Preuzeto 4. 4. 2025. <https://www.revue-chimeres.fr/IMG/pdf/everybody-wants-to-be-a-fascist.pdf>.
21. Deleuze, Gilles i Felix Guattari. *Kapitalizam i izofrenija 2: Tisuću platoa*. Zagreb: Sandorf i Mizantrop, 2013.
22. Deleuz, Gilles i Felix Guattari. *Šta je filozofija?*. Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 1995.
23. Delez, Žil. *Pregovori*. Beograd: Karpos, 2010.
24. Delez, Žil i Kler Parne. *Dijalozi*. Beograd: Fedon, 2009.
25. Eko, Umberto. *Spisi o moralu*. Beograd: Paideia, 1998.
26. Fišer, Mark. *Kapitalistički realizam, ima li alternative?*. Beograd: FMK, 2022.

27. Frojd, Sigmund. „Ego i Id”. U *Psihologija mase i analiza ega*. Beograd, Fedon, 2006.
28. Frojd, Sigmund. „‘Kulturni’ seksualni moral i moderna neurotičnost”. Preuzeto 3. 2. 2025. <https://www.casopiskultura.rs/wp-content/uploads/2021/publikacije/2.%20Sigmund%20Frojd%20-%20Kulturni%20seksualni%20moral%20i%20moderna.pdf>.
29. Frojd, Sigmund. *Nelagodnost u kulturi, Iz kulture i umetnosti*. Novi Sad: Matica srpska, 1979.
30. Frojd, Sigmund. *O seksualnoj teoriji, Totem i tabu*. Novi Sad: Matica srpska, 1979.
31. Frojd, Sigmund. *Psihologija mase i analiza ega*. Beograd: Fedon, 2006.
32. Fromm, Erich. *Anatomija ljudske destruktivnosti*. Zagreb: Naprijed, 1975.
33. From, Erich. *Bekstvo od slobode*. Zagreb: Naprijed, 1986.
34. From, Erich. *Bit ćete kao Bog*. Zagreb: Naprijed, 1986.
35. From, Erich. *Dogma o Kristu*. Zagreb: Naprijed, 1986.
36. From, Erich. *Psihoanaliza i religija*. Zagreb: Naprijed, 1986.
37. Fuko, Mišel. *Treba braniti društvo*. Novi Sad: Svetovi, 1998.
38. Gatari, Feliks. *Tri ekologije*. Beograd: FMK, 2021.
39. Gatari, Feliks. „Integrirani svetski kapitalizam i molekularna revolucija”. Preuzeto 2. 3. 2025. <https://atkingsmith.com/wp-content/uploads/2016/10/integrated-world-capitalism-and-molecular-revolution.pdf>.
40. Gillespie, J. J. *Free Expression in Industry*. London: The Pilot Press Ltd, 1948.
41. Hitler, Adolf. *Mein kampf*. Preuzeto 3. 3. 2025. <https://www.scribd.com/document/323135083/Adolf-Hitler-Moja-borba-pdf>.
42. Horkheimer, Max i Theodor Adorno. *Dijalektika prosvetiteljstva*. Sarajevo: Logos, 1989.
43. Horkheimer, Max. *Pomračenje uma*. Sarajevo: Logos, 1989.

44. Konstantinović, Radomir. *Filosofija palanke*. Beograd: Otkrovenje, 2010.
45. Lenjin, V. I. *Šta da se radi*. Beograd: Kultura, 1949.
46. Le Bon, Gistav. *Psihologija gomile*. Niš: Talija, 2019.
47. Malm, Andreas. *Korona, klima, kapitalizam*. Beograd: FMK, 2022.
48. Marks, Karl i Fridrih Engels. *Komunistički manifest*. Beograd: Centar za liberaterske studije, 2024.
49. Markuze, Herbert. *Čovjek jedne dimenzije*. Sarajevo: Logos, 1968.
50. Markuze, Herbert. „Društvena i psihološka represija – politička aktualnost Frojda”. U *Filozofsko čitanje Frojda*. Beograd: IICS00, 1988.
51. Markuze, Herbert. *Eros i civilizacija*. Zagreb: Naprijed, 1985.
52. Markuze, H. „Nauk o porivima i sloboda”. *Ideje* 4 (1971).
53. Močnik, Rastko. *Koliko fašizma*. Zagreb: Arkzin, 1988.
54. Niče, Fridrih. *Filozofija u tragičnom razdoblju Grka*. Beograd: Grafos, 1981.
55. Niče, Fridrih. *Volja za moć*. Zagreb: Mladost, 1988.
56. Orvel, Džordž. *1984*. Beograd: BIGZ, 1984.
57. Rajh, Vilhelm. *Čuj mali čoveče*. Zemun: Feniks Libris, 2013.
58. Reich, Wilhelm. *Masovna psihologija fašizma*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, 1999.
59. Reich, Wilhelm. *Spolna revolucija*. Zagreb: Naprijed, 1985.
60. Riker, Pol. „Jedno filozofsko tumačenje Frojda”. Preuzeto 1. 2. 2025. <https://polja.rs/wp-content/uploads/2017/10/Polja-381-25-28.pdf>.
61. Savić, Obrad. „Rajh i fašizam: psihologija masovnog (samo)pokoravanja”. Preuzeto 2. 2. 2025. <https://www.studijesavremenosti.org/2018/12/01/rajh-i-fasizam-psihologija-masovnog-samopokoravanja/>.
62. Zamjatin, Jevgenij. *MI*. Beograd: Ukronija, 2022.

63. Žižek, Slavoj. *Kao lopov u sred bela dana*. Beograd: Laguna, 2019.
64. Žižek, Slavoj. *O nasilju*. Zagreb: Ljevak, 2008.
65. Žižek, Slavoj. *U odbranu izgubljenih stvari*. Novi Sad: Akademska knjiga, 2011.

POHVALA

Uno di noi!

Proklet bio dan kad sam odlučio ići u Napulj s turističkom agencijom! Po cijele dane sam u busu, samo se vozimo od lokacije do lokacije – izađi – slikaj – kupi suvenir – vrati se u bus.

A zamisli samo da sam išao u svom aranžmanu, koliko bi to autentičniji put bio!

–

Na primjer, da sam samo uzeo neku sobicu u Vomeru, ništa fensi, babe s prozora u susjedstvu dovikuju „Giorgio, come stai?“, djedice ispred mesnice zovu na espresso i grappu, a jedre i udate Talijanke sramežljivo se smješkaju dok vješaju veš.

–

Ali ne, evo mene u autobusu agencije Transtours, buljim u promet kroz zamagljen prozor, kiša ne staje, a vodič glasom i dikcijom profesora povijesti nakon obilnog ručka nas educira „Napuljske božićne jaslice, tradicija poznata kao presepi, pripisuje se Franji Asiškom, koji je 1223. godine prvi put uprizorio žive jaslice...”

–

Možda bih upoznao dečke iz kvarta, navijače Napolija, pa skupa na tekmu, protiv nekih omraženih sjevernjaka npr. Juventusa, pa malo pjesme, bakliji, malo tuče, u kojoj npr. ja pobijedim vođu protivničkih navijača dok spasavam neke bespomoćne klince koje su oni napali (iako je on imao nož i veći je od mene), pa me nose na ramenima po ulicama, viču „Giorgio, uno di noi”... Dođemo do onog glavnog Maradoninog murala, pa se onda svi žele slikati sa mnom, a ja skromno, kakav i jesam – „Joj, ma dajte, zašto, svatko bi tako postupio, pa dečki su bili u problemu, djeca su to, nemojte...”

–

Jedino što imam sreće je da nitko ne sjedi pored mene u busu, iznad mene je kockasti televizor, zadnji film koji je na njemu pušten je nešto od Van Dammea.

–

Pa onda se već treći dan u gradu toliko infiltriram u tu lokalnu zajednicu, da me susjedna obitelj zove na sprovod svog pradjeda, lokalne legende Giuseppea. Iako je pušio 2 kutije dnevno, živio je do 92, upoznao ga preksinoć, ispričao mi svoju životnu priču, navodno smo i nešto bili u rodu, moji su s Korčule, Drugi svjetski rat, ovo-ono, pusti sad to... Traže me da kažem par riječi za posljednji ispraćaj, ma ne, sigurno ima onih koji su ga bolje znali, ni slučajno, ajde, dobro; „Giuseppe bi htio da ovo bude slavlje njegovog života, a ne tugovanje radi smrti”, pljesak, pa na sprovodima je pljesak praktički neviđena stvar.

–

Gospođa na sjedalu ispred mene fotografira neke lijepe zgrade kroz zamagljen prozor, s upaljenim flešom.

–

Ali kako je život neprestan ciklus smrti i rađanja, odmah dan poslije me zovu na krštenje malog Giovannija, naravno za kuma. Na krštenju držim malog, priča se među crkvenim klupama da sam mu ja možda čak otac – dajte ljudi, Francesca je udana žena, muž je član Cosa nostre, ne pričajte gluposti.

–

Uz Napoli (mi oдавde ga tako zovemo, ne Napulj) agencija je na plakatima u izlogu nudila i putovanja nazvana Partyslava i Budimfešta. Možda bi bilo bolje da sam odabrao nešto od toga.

–

Tuku me u nekom podrumu, stoji mafijaš do mafijaša, oni su braća svi. Francescin muž, Francesco, predvodi moje mučenje. Ja im grgljajući krv kažem – „Sono tutte bugie, non sono il padre del piccolo Giovanni!”. Na kraju shvate cijeli nesporazum, prime me u Cosa nostru, prođem cijelu ceremoniju, zapale Gospinu sliku u mojim rukama, puste malo krvi iz dlanova, šuška se da bih baš ja mogao biti novi capo, don Paolo je već star, a usred smo rata s

protivničkim klanom (inače, taj klan vodi lik koji mi je na prvoj godini faksa ukrao curu), treba nam netko jak – poput mene.

–

I šta ja napravim, uzmem turističku agenciju. A tako bih se dobro uklopio tu, ne bi nitko ni posumnjao da sam turist – jako malo fotografiram na putovanjima (pa sve te zgrade, spomenike i slike iz muzeja mogu vidjeti na internetu kad mi dođe), crn sam, imam smisla za modu.

–

Ali meni ti bude dosta svega toga, tog mafijanja (ali tek nakon što pobijedimo taj suparnički klan), pa pobjegnem s Francescom i malim Giovannijem na selo, na Siciliju, mali je već talentiran za nogomet, a super je i u školi, preskače razrede. Frncesca i ja uzgajamo pomidore.

–

Bus staje, kroz krčevići razglas čujem – „Piazza Italia, pauza, slobodno 10 minuta.”

–

Stiže mi telegram sadržaja: „Ne možemo izabrati novog papu, pomoz!”

CIP – Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

82+3

ULAZNICA : časopis za kulturu, umetnost i društvena pitanja
/ glavni urednik Vladimir Arsenić. – God. 1, br. 1
(1967)– . – Zrenjanin : Gradska narodna biblioteka
„Žarko Zrenjanin”, 1967–. – 24 cm

Pet brojeva godišnje
ISSN 0503-1362

COBISS.SR-ID 9987330

ulaznica

časopis za kulturu, umetnost i društvena pitanja,
Zrenjanin, god. LIX, decembar 2025.
broj 271

Izdaje Gradska narodna biblioteka „Žarko Zrenjanin“, Zrenjanin. Izlazi tri broja godišnje. Cena po jednom primerku 300,00 dinara, godišnja pretplata 900,00 dinara (za inostranstvo 2000,00 dinara). Pretplatu slati na žiro-račun broj 840-31013845-23 Gradke narodne biblioteke sa naznakom za „ULAZNICU“.

Rukopise slati na adresu: Gradska narodna biblioteka „Žarko Zrenjanin“, Trg slobode 2, 23000 Zrenjanin, otkucane, odnosno odštampane ili u elektronskom obliku, sa naznakom „za ULAZNICU“

Rukopisi se ne vraćaju.

Telefon: +381 23 566 210

e-mail: biblioteka@zrbiblio.rs
zrulaznica@gmail.com
ulaznica@zrbiblio.rs

Tehnička priprema: Vladimir Tot
Štampa: Gradska narodna biblioteka
„Žarko Zrenjanin“
Zrenjanin

